

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่ม่นและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่อำนวยประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างมากมาย ทั้งประโยชน์ทางตรง เช่น ไม้ใช้ในการก่อสร้าง ไม้เชื้อเพลิง อาหาร ยารักษาโรค เป็นต้น และประโยชน์ทางอ้อม เช่น ช่วยให้ฝนตกเพิ่มขึ้น ป้องกันการพังทลายของหน้าดิน บรรเทาความรุนแรงของลมพายุ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นที่รวบรวมความหลากหลายทางชีวภาพ และเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น แม้ว่าทรัพยากรป่าไม้จะมีความสำคัญและอำนวยประโยชน์อย่างมากมายก็ตาม แต่ในปัจจุบันพื้นที่ป่าไม้ได้ถูกบุกรุกทำลายลงอย่างรวดเร็ว จากการเพิ่มขึ้นของประชากร การพัฒนาประเทศและการขยายตัวของชุมชน สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ มากมาย โดยเฉพาะในภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร (Watershed area) พื้นที่ป่าไม้ได้ถูกบุกรุกทำลายลงเป็นจำนวนมาก

มาตรการในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประเทศที่ผ่านมา ยังไม่ได้ผลตามเป้าหมายที่วางไว้ เนื่องมาจากการขาดความร่วมมือของประชาชน และการที่รัฐไม่เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ตามหลักกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มาตรา 46 กำหนดไว้ว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการจัดการ การป้องกันรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน” และตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ได้สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชน และท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการสร้างความตระหนักและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการบริหารจัดการ การเผยแพร่และให้โอกาสประชาชนได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับท้องถิ่นจากโครงการพัฒนาของรัฐ รวมทั้งรัฐบาลสนับสนุนให้มีการจัดทำประชาพิจารณ์ (Public hearings) และสนับสนุนให้มีองค์กรชุมชน เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน ให้มีบทบาทในการควบคุมและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนมากขึ้น

ในท้องที่อำเภอจาง จังหวัดลำปาง เป็นพื้นที่ซึ่งมีชุมชนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ อาศัยอยู่ ได้แก่ ชาวไทยพื้นราบ และชาวไทยภูเขา ซึ่งชาวไทยภูเขามีจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มากที่สุด ในจังหวัดลำปาง เช่น ชาวเขาเผ่าเย้า กะเหรี่ยง อีโก้ เป็นต้น สภาพป่าโดยทั่วไปมีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมมากแห่งหนึ่งในการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับการใช้ภูมิปัญญากับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อศึกษาระดับความรู้และระดับการมีส่วนร่วมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อศึกษาปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมีผลต่อระดับความรู้และระดับการมีส่วนร่วมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการส่งเสริมพัฒนา และสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาการใช้ภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านที่มีชาติพันธุ์ต่างกัน กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1.2.2 เพื่อศึกษาระดับความรู้และระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่มีชาติพันธุ์ต่างกันกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1.2.3 เพื่อศึกษาปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อระดับความรู้และระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่มีชาติพันธุ์ต่างกันในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1.3 สมมุติฐานของการวิจัย

1.3.1 ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจที่ต่างกันมีผลทำให้ชาวบ้านมีระดับความรู้ และระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ต่างกัน

1.3.2 ปัจจัยทางด้านสังคมที่ต่างกันมีผลทำให้ชาวบ้านมีระดับความรู้ และระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ต่างกัน

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

1.4.1 ขอบเขตของพื้นที่ที่ไม่ในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ได้คัดเลือกศึกษาใน 2 ตำบล ของอำเภอจาง จังหวัดลำปาง ดังนี้ ตำบลบ้านร่องประกอบด้วย บ้านผาแดง บ้านแม่หยวก บ้านแม่จาง และบ้านแม่คำหล้า ตำบลบ้านฮ่อนประกอบด้วย บ้านฮ่อนหัวทุ่ง บ้านแม่แก้ว บ้านหัวขี้คุด และบ้านหัวขี้นอต

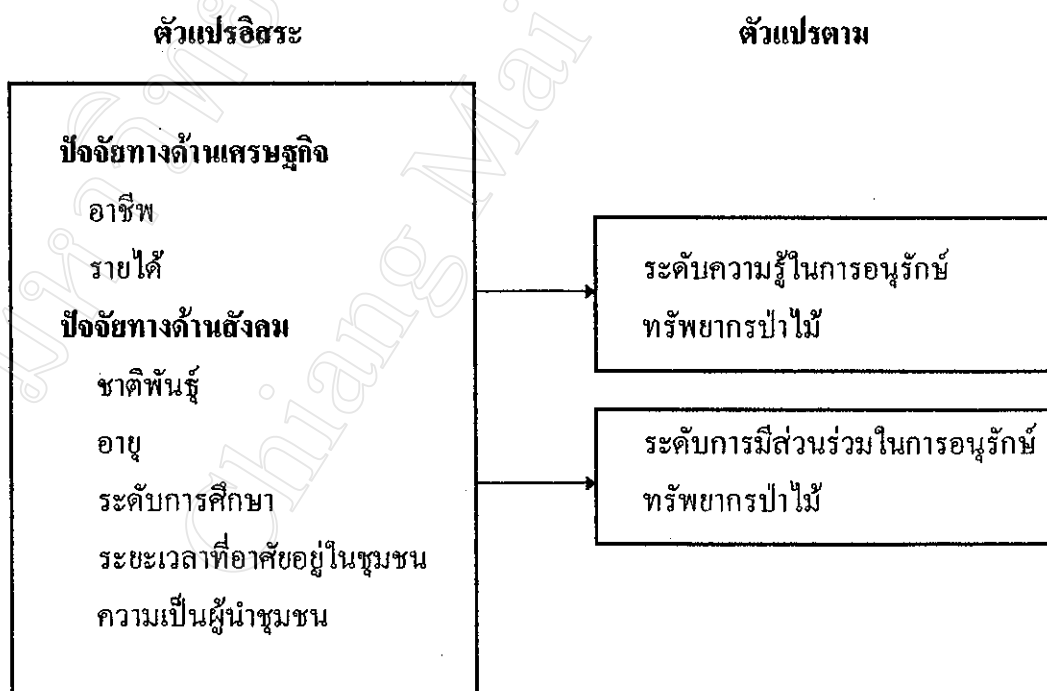
1.4.2 ขอบเขตของเนื้อหาในการศึกษา

การศึกษามุ่งศึกษาการใช้ภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ การใช้ภูมิปัญญาในรูปของความเชื่อ พิธีกรรม กฎข้อบังคับ เป็นต้น ศึกษาถึงสภาพทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้ สภาพทางสังคม ได้แก่ ชาติพันธุ์ อายุ ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน ความเป็นผู้นำชุมชน ศึกษาระดับความรู้ และระดับการมีส่วนร่วมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวพื้นราบและชาวไทยภูเขา

1.4.3 ขอบเขตของประชากร

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ศึกษานเฉพาะชาวบ้านในท้องที่ตำบลบ้านร้อง และตำบลบ้านฮ่อน อำเภอางาว จังหวัดลำปาง โดยครอบคลุมประชากรจำนวน 2,675 ครัวเรือน

1.5 กรอบความเกิดของการศึกษา

1.6 แนวความคิดและวรรณกรรมปริทัศน์

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ซึ่งนับว่ามีความสำคัญต่อมนุษยชาติเป็นอย่างมาก ผู้ศึกษาได้ใช้แนวความคิดหลักในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่

1.6.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่พึงได้รับการยกย่อง เชิดชู สืบทอด และพัฒนาเพื่อให้ภูมิปัญญาเหล่านั้นตกทอดเป็นมรดกแก่อนุชนรุ่นหลัง ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมามิได้ขาด เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายในโดยชาวบ้านเอง ทำให้สังคมชาวบ้านเป็นปึกแผ่นมั่นคงไม่แตกสลาย การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันทำให้ชาวบ้านสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง เริ่มขาดความภูมิใจในรากเหง้าพื้นเพ ขาดความเป็นเอกลักษณ์ ความเป็นอิสระมีน้อยลง ขาดความเชื่อมั่น เริ่มไม่กล้าตัดสินใจดำเนินชีวิตเอง เนื่องจากถูกรอบงำ ซึ่งการตัดสินใจแทนโดยคนนอกเสียเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ชาวบ้านเริ่มสูญเสียภูมิปัญญาไป ซึ่งจะเป็นอันตรายต่ออนาคตของชาวบ้านและของชาติโดยส่วนรวมในที่สุด (เสรี พงศ์พิศ, 2529)

ภูมิปัญญาชาวบ้านสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคม และในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะที่สำคัญบางประการคือ มีความจำเพาะกับท้องถิ่น มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง และมีความเคารพผู้อาวุโส (ประเวศ ละเอียด, 2536)

ในอดีต ชุมชนเคยมีปัญหาและความรู้สำหรับบริหารและแก้ปัญหาหลากหลายที่เกิดขึ้น โดยมีการป้องกันรักษามิให้เกิดขึ้นหรือมีการแก้ไขปัญหาที่กำลังจะเริ่มเกิดขึ้นที่ยังไม่รุนแรงไว้ก่อนจนคุกคามกับว่าชุมชนชนบทเกือบจะไม่เคยมีปัญหามาก่อนเลย ไม่ว่าจะปัญหาความยากจน ปัญหาการแก่งแย่งทรัพยากรรวมทั้งความไม่ปลอดภัยไม่สงบสุขของสังคม เป็นต้น

ปัญญานับเป็นความรู้สำหรับแก้ไขปัญหาที่เรียกว่า "ภูมิปัญญา" หมายถึง ความรู้ของแผ่นดินเป็นความรู้ที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมและมีการพัฒนาสืบสานกันมาอย่างต่อเนื่องเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีโครงสร้างขององค์กรชุมชนต่าง ๆ เป็นตัวรองรับความรู้เหล่านี้ไว้ โดยแท้จริงกลับมิได้หมายถึงแผ่นดินอันเป็นสิ่งไม่มีชีวิตจริง ๆ แต่ได้หมายถึงปัญญาความรู้ของบุคคล เป็นครอบครัว เป็นผู้นำหรือเป็นชุมชนนั่นเอง

ภูมิปัญญาของไทย นอกจากเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังเกิดจากปัญหาทางพุทธศาสนาที่กุลบุตรของไทย ได้ศึกษาและรับคำปรึกษาจากสถาบันสงฆ์มา ผสมผสานเป็นแนวทางดำรงวิถีชีวิตอีกด้วย โดยเป็นรากฐานของวัฒนธรรมและการศึกษาที่ประกอบด้วยองค์ความรู้ 3 ประการ อันได้แก่ องค์ความรู้เกี่ยวกับจิตสำนึก องค์ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการและองค์ความรู้เกี่ยวกับเทคนิควิธี ถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่มีองค์ประกอบของความรู้อย่างสมดุลในการแก้ปัญหาต่าง ๆ

กระบวนการศึกษาของชุมชนเป็นระบบของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ด้วยวิธีการปฏิบัติ กิจ พุศ และทำออกมาเป็นกระแสทั้งความคิดและพฤติกรรม ซึ่งต้องมีโครงสร้างระดับต่าง ๆ ของสังคมชนบทเป็นที่ตั้งและกำเนิดกระแสของความรู้เหล่านี้ เช่น โครงสร้างของครอบครัวที่มีการอบรมสั่งสอนบุตรหลานอย่างต่อเนื่อง โครงสร้างของเครือญาติ ซึ่งมีการพบปะสังสรรค์ แลกเปลี่ยน พุดคุย แสดงความคิดเห็นอย่างสม่ำเสมอ โครงสร้างของสถาบันสงฆ์ที่เปรียบเสมือนครูบาอาจารย์ของทุกคน โครงสร้างของสภาอาวุโสในหมู่บ้านชาวเขา ที่สำหรับไกล่เกลี่ย ประนีประนอม แก้ไขปัญหาความขัดแย้งและตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของหมู่บ้าน โครงสร้างขององค์กรระดับหมู่บ้านหรือระดับองค์กรเครือข่ายที่ชาวบ้านเลือกขึ้นมาเพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เช่น การจัดการทรัพยากรน้ำในภาคเหนือ เป็นต้น โครงสร้างที่ปรากฏเหล่านี้จะเป็นตัวสร้างกระแสปัญญา ในขณะที่เดียวกันปัญญาที่เกิดขึ้นก็สามารถยืดเหนี่ยวให้โครงสร้างดำรงอยู่และพัฒนาปัญญา บทบาท หน้าที่ อำนาจ สิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ของทุกคนในชุมชนให้เป็นไปอย่างยุติธรรมยั่งยืนและมีความสุข

การสืบสานภูมิปัญญา เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่ของคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นการสืบต่อความรู้ที่บรรพบุรุษได้สั่งสมเรียนรู้ และปรับปรุงจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเปลี่ยนแปลงและหมุนวนไปตามกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติให้สอดคล้องกับการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืนและเป็นสุข ตราบใดที่สังคมยังมีการสืบสานภูมิปัญญาที่ได้จากการสะสมความรู้มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน สังคมนั้นย่อมมีอารยธรรมและความเจริญอย่างต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ แต่ถ้าสังคมนั้นขาดการสืบสานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมดั้งเดิม ที่กำหนดอย่างสอดคล้องระหว่างชีวิตและธรรมชาติ ณ ที่นั้น แต่ได้รับเอาภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมใหม่ ๆ เข้ามาโดยมองเพียงว่าเป็นความทันสมัยเหมาะสมกับกิเลสเบื่องลือกของตัวเอง โดยปราศจากการไตร่ตรองถึงความถูกต้องแล้วสังคมนั้นก็จะแตกสลายไปสู่ความเป็นตัวใครตัวมันในที่สุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลง ไปสู่ความเป็นปัจเจกมากขึ้นนั่นเอง

การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องของชาวบ้านรุ่นหนึ่งถ่ายทอดสู่ชาวบ้านอีกรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการหลากหลาย เช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็กโดยการละเล่น การเล่า

นิทาน เป็นต้น การถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่โดยวิธีการบอกเล่าโดยตรง หรือโดยพิธีกรรม ตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ นับว่าเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปตาม ธรรมชาติของแต่ละชุมชน (จารุวรรณ ชรรณวัตร, 2531)

ความรู้ของชนบทที่สืบสานกันมานั้นมิใช่ความรู้เล่น ๆ ประเภทรู้ไว้ใช้ว่าใส่บาแบ่ง หามโดยปราศจากการนำมาใช้แต่อย่างใด แต่ความรู้ชนบทที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คน รุ่นต่อไป กลับไปสู่ความเจริญมากขึ้นนั่นเอง เช่น ความรู้ในการเลือกที่อยู่อาศัย การปลูก สร้างบ้านสร้างเมือง การประกอบอาชีพ เกษตรกรรม ประมง หรือล่าสัตว์ การจัดระเบียบชุมชน การจัดระเบียบทรัพยากรที่ต้องใช้ร่วมกัน เช่น ดิน น้ำ ป่า การหัตถกรรม ศิลปะ จารีต ประเพณี ตลอดจนวิธีคิดอย่างถูกต้องที่เรียกว่าคิดชอบ เป็นต้น ความรู้ดังกล่าวนี้ถูกถ่ายทอด พร้อมกับ การมอบบทบาทหน้าที่ อำนาจและสิทธิประโยชน์ตามกระบวนการเรียนรู้แบบคิด พูด ทำพร้อมกันไป ผู้เรียนจึงเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับความรู้เหล่านี้ และพร้อมที่จะแก้ปัญหา ด้วยตัวของตนเองเมื่อเกิดปัญหาขึ้นในอนาคต

กระบวนการนี้เป็นกระบวนการเรียนรู้และสืบสานความรู้ของชุมชนจากพ่อแม่ไปสู่ บุตรหลาน จากเครือญาติไปสู่เครือญาติ และจากชุมชนไปสู่ชุมชน ความรู้ที่ถ่ายทอดนี้ถูกกลั่น กรองครั้งแล้วครั้งเล่าโดยอาศัยหลักการของพุทธศาสนาอันลึกซึ้งซึ่งปรับให้ง่ายเท่าที่ทุกคนจะ สามารถเข้าใจและปฏิบัติได้เป็นรากฐาน ความรู้ดังกล่าวจึงมิใช่เนื้อหาความรู้อย่างคร่าว ๆ ตาม ที่รัฐเป็นผู้กำหนดมาจากส่วนกลางและกระบวนการสอนก็มักเป็นกระบวนการแบบเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ รวมทั้งจุดมุ่งหมาย ของการเรียนรู้ก็มีไว้เพียงเพื่อประกอบอาชีพ หรือสร้างผลผลิตตามลัทธิบริโภคนิยมอย่าง ปัจจุบันเป็นจุดมุ่งหมายเพื่อความสงบสุขอย่างยั่งยืน ซึ่งความหมายที่แท้จริงก็คือการปราศจาก ปัญหาอันเป็นความทุกข์ตลอดกาลนั่นเอง

ป่าไม้ที่แทบจะโล่งเตียน ดินที่แห้งแตกกระแหง น้ำเค็ม และดินเค็มที่เพิ่มมากขึ้น แม่น้ำลำธารแห้งขอดดินเงินและเน่าเสีย ทำให้สิ่งที่เรียกว่า "การพัฒนา" มาถึงทางตัน นี่คือนจุด หักเหที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ บทเรียนที่ยาวนานกว่าสามสิบปีทำให้ชาวบ้านเริ่มหาทางตั้ง หลักใหม่ บางคนเรียกว่า "การกลับลำ" คือ กลับย้อนมองไปหาอดีต มองระบบคุณค่าดั้งเดิม โดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่า "การพึ่งตนเอง" และชาวบ้านเริ่มพบพลังของตนเองอีกครั้งหนึ่ง พลัง ที่มาจากวัฒนธรรมพื้นบ้านนั่นเอง

พลังนี้ประกอบด้วยการหาทางทำมาหากินให้ได้ คือ เน้นการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวเป็นหลัก ที่เหลือจึงนำไปขาย การลดค่าใช้จ่ายเป็นการเพิ่มรายได้ทางหนึ่ง เริ่มหุดบ่อเลี้ยง ปลา เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักต่าง ๆ เริ่มรวมกลุ่มทำกิจกรรม ประยุกต์ประเพณีเพื่อการ

พัฒนาหมู่บ้าน เช่น พิธีบวชต้นไม้ การเก็บชะตาดำแม่น้ำ เพื่อรักษาป่าและต้นน้ำลำธาร เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชาวบ้านต่างหมู่บ้านต่างถิ่น เกิดเครือข่ายชาวบ้านและองค์กรชาวบ้าน ที่สร้างความเป็นญาติทางวัฒนธรรม เพื่อการพึ่งพาอาศัยกันขึ้นในทางเศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรมจะเป็น "อาวุธคนยาก" ชั้นเดียวที่ยังเหลืออยู่ เพื่อฟันฝ่าปัญหาการดำรงชีพและการคงอยู่อย่างมีเอกลักษณ์ในสังคมยุคใหม่ (เสรี พงศ์พิศ, 2529)

กระบวนการพัฒนาที่กำลังพลิกผันจากกระแสหลักมาสู่ "พื้นบ้าน" ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการสนับสนุนจากกลุ่มบุคคลภายนอกหมู่บ้าน โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการจำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้ "ภูมิปัญญาชาวบ้าน" กลายเป็นคำหลักในกระบวนการพัฒนาของกระแส "พื้นบ้าน" นี้

กระแสดังกล่าวเป็นความพยายามที่จะประสานระหว่างกระบวนการทัศน์ดั้งเดิม ซึ่งมีวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นแกนกับกระบวนการทัศน์ใหม่ ซึ่งมีวิทยาศาสตร์เป็นหลักเข้าด้วยกัน การค้นหาภูมิปัญญาและปราชญ์ชาวบ้าน เป็นการเข้าไปเสริมพลังชาวบ้านในกระบวนการไปสู่การพึ่งตนเองของพวกเขา เสริมข้อมูลและภูมิคุ้มกัน เพื่อให้พวกเขาตัดสินใจและดำเนินงานได้อย่างเป็นตัวของตัวเอง และเพื่อเผยแพร่ให้กว้างไกลออกไปสู่ชาวบ้านอื่น ๆ ขณะเดียวกันเป็นการเสริมพลังสนับสนุนจากสาธารณชนและคนในสังคมใหม่ทั้งหลาย ให้เห็นคุณค่าที่แท้จริงของภูมิปัญญาเหล่านั้น เห็นบริบททางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เห็นมิติอันลุ่มลึกไปกว่าสิ่งที่ปรากฏ หรือที่ถูกลืมจากสายตาของคนในกระบวนการทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ (เสรี พงศ์พิศ, 2529)

1.6.2 แนวความคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยามนุษย์

คำว่านิเวศวิทยา (Ecology) ปรากฏขึ้นในปี พ.ศ. 2401 ต่อมาเฮกเกิล (Ernst Haeckel) ได้ให้คำจำกัดความของนิเวศวิทยาไว้เป็นคนแรก เมื่อปี พ.ศ. 2412 ว่า คือ "ความสัมพันธ์ทั้งหมดของสัตว์ต่อสภาพแวดล้อมทั้งอินทรีย์และอนินทรีย์ (The total relations of the animal to both its organic and its inorganic environment)" (จิรากรณี กชเสนี, 2540)

นิเวศวิทยาก็เหมือนวิทยาศาสตร์แขนงอื่นที่มีการพัฒนามาตามลำดับพร้อมกับมนุษยชาติ ดังนั้น นิเวศวิทยาจึงมีรากฐานมาจากประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (Natural History) นั่นเอง เพื่อความอยู่รอดของสังคมมนุษย์ทำให้มนุษย์แต่ละคนจำเป็นต้องเข้าใจสภาพแวดล้อมของตน ต้องรู้ถึงพลังของธรรมชาติ รู้จักพืชและสัตว์ที่อยู่ล้อมรอบตัวเอง อารยธรรมของมนุษย์ก็เริ่มต้นเมื่อมนุษย์ได้รู้จักใช้ไฟและเครื่องมือต่าง ๆ ในการดัดแปลงสภาพแวดล้อมธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการของตนเอง แต่เนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในปัจจุบันที่ดำเนินไปอย่าง

รวดเร็ว ยิ่งทำให้มนุษย์มีความรู้สึกว่าตนเองพึ่งพาอาศัยสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติน้อยลงทุกที จนลืมไปว่าการดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์นั้นจะเป็นไปไม่ได้เลยถ้าขาดธรรมชาติ

สิ่งแวดล้อมและสังคมมนุษย์มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อน สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ ในทำนองเดียวกันการดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์จำเป็นต้องได้รับสารและพลังงาน ซึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมให้เป็นทรัพยากร โดยการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ

กระบวนการพัฒนาสังคมมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมนั้นต้องอาศัยเวลาหลายชั่วอายุคน เมื่อมนุษย์ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมอย่างรวดเร็ว ทันทีทันใดและรุนแรงเกินกว่าที่สังคมมนุษย์จะปรับตัวตามทัน ปัญหาความยุ่งยากก็เกิดขึ้นทันที ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสังคมมนุษย์เชื่อกันว่ามีพื้นฐานมาจากการที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก้าวหน้าไปไกลเกินกว่าที่สังคมมนุษย์จะปรับตัวตามทันแต่ในขณะเดียวกันก็ไม่สามารถจะหยุดยั้งความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้

สภาพการณ์ในปัจจุบันจากการที่จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตลอดจนการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานมากขึ้น จึงทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ เกิดความไม่สมดุลทางธรรมชาติ

อนึ่ง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้นมิได้ก่อปัญหาไปทุกกรณีมีหลายกรณีและหลายพื้นที่ซึ่งมนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ กล่าวคือมนุษย์และสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติมีส่วนสนับสนุนซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา (มนัส สุวรรณ, 2539)

1.6.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน (People's participation) ในฐานะที่เป็นสาระสำคัญต่อความสำเร็จของการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นพัฒนาการทางการเมือง พัฒนาการทางเศรษฐกิจ พัฒนาการทางด้านสังคมและวัฒนธรรม หรือพัฒนาการในด้านอื่น ๆ ก็ดี และไม่ว่าจะระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับท้องถิ่นและระดับชุมชนก็ดี มิใช่ของใหม่แต่เป็นเรื่องที่พยายามทำกันมานานหลายทศวรรษแล้ว แต่ดูเหมือนว่าจะไม่ได้ผลเท่าที่ควรไม่ว่าจะในด้านการเสริมสร้างและการทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นที่รู้จักและยอมรับเข้าสู่กระบวนการพัฒนาทุกรูปแบบ

เสนีย์ จามริก (อ้างในทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527) ได้นิยามว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้นคือ การที่ประชาชนมีโอกาสอย่างอิสระ ปราศจากการแทรกแซงครอบงำ บังคับ ให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดแจง ใช้ ควบคุม ระดมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกของสังคม เป็นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนอย่างเชื่อมั่น เพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ปรัชญา เวสารัชช์ (2528) เห็นว่าการกำหนดขอบเขตการมีส่วนร่วมในชุมชนจากลักษณะกิจกรรมของแต่ละคน อาจพิจารณาได้จากความพยายามที่แต่ละคนใช้ในกิจกรรมการพัฒนา ความพยายามดังกล่าวเป็นหลายทาง และผูกพันกับทรัพยากรและการเสียทรัพยากรบางอย่างดังต่อไปนี้

1) ร่วมแสดงความคิดเห็น การมีส่วนร่วมในแง่นี้เป็นการร่วมในรูปแบบของการเขียน การพูด หรือการสื่อความหมายในรูปอื่นเพื่อแสดงความคิดเห็นของตน การแสดงความคิดเห็นเช่นนี้ อาจเกิดขึ้นในขั้นตอนใดของกิจกรรมการพัฒนาก็ได้

2) ร่วมสละทรัพยากรวัตถุ โดยการให้ยืมหรือให้เงิน วัสดุ กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน การใช้ประโยชน์จากสถานที่หรืออุปกรณ์ต่าง ๆ

3) ร่วมสละแรงงานหรือร่วมทำ ร่วมดำเนินการตามโครงการสร้างงานในชนบทร่วมพัฒนาร้วโรงเรียน

4) ร่วมสละเวลา เช่นร่วมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ร่วมประชุม ถึงแม้จะไม่แสดงความคิดเห็นส่วนตัวก็ตาม

กล่าวโดยสรุปว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง กระบวนการซึ่งประชาชนในชนบทเข้าไปเกี่ยวข้องกับขั้นตอนต่าง ๆ ของกิจกรรมของส่วนรวม ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาท้องถิ่น โดยการเข้าไปเกี่ยวข้องนี้ผู้เข้าร่วมได้ใช้ความพยายามและเสียสละทรัพยากรบางอย่าง เช่น ความคิดเห็น วัตถุ แรงกาย เวลา และเงินลงไป

ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของคนในชุมชนในกระบวนการพัฒนาท้องถิ่น ได้แก่

- 1) ด้านความผูกพันเป็นเครือญาติและความสัมพันธ์ในชุมชน
- 2) ด้านการมีภาระทางเศรษฐกิจ
- 3) ด้านการมีปัญหาร่วมกัน
- 4) ด้านการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกหมู่บ้าน

องค์การสหประชาชาติ (United Nation, 1978) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในฐานะที่เป็นกระบวนการในการพัฒนาว่า คือ การเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีพลังของประชาชนในด้านต่าง ๆ คือ

1) ในกระบวนการตัดสินใจ เพื่อกำหนดเป้าหมายของสังคมและการจัดสรรทรัพยากรเพื่อบรรลุเป้าหมายนั้น

2) ในการปฏิบัติตามแผนการ หรือโครงการต่าง ๆ โดยความสมัครใจ

การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การร่วมมือของประชาชนไม่ว่าตัวบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน และเข้ามาร่วมรับผิดชอบเพื่อดำเนินการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มคนหรือองค์กร เพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ (กรรณิกา ชมดี, 2524)

การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชนเอง (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, 2526)

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่าง ซึ่งไม่ใช่การกำหนดจากภายนอกแล้วให้ประชาชนมาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่ทุกอย่างจะต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่คิดขึ้นมา (ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ บรรณาธิการ, 2527)

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันของคนส่วนใหญ่ที่จะเข้าร่วมปฏิบัติการนั้น ๆ เหตุผลเบื้องต้นของการที่คนเราร่วมกันได้ควรจะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมดกระทำโดยหรือทำในนามกลุ่มนั้น (อาภรณ์ จันทร์สว่าง, 2525)

จากความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน จะเห็นได้ว่า การที่ประชาชนจะเข้าร่วมในโครงการ หรือกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งสามารถที่จะเข้าร่วมได้ในหลายลักษณะ จึงได้มีนักพัฒนา นักวิชาการ ได้แบ่งขั้นตอนการมีส่วนร่วมไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

Cohen and Uphoff (1977) ได้เสนอแนวคิดการเข้ามามีมีส่วนร่วมของประชาชนในการทำกิจกรรมหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้

1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ

2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากรการบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ

3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็ผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล มนุษย์ทุกคนที่ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ย่อมต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม โดยกลุ่มแรกที่ต้องจัดตัวเองเข้าไปอยู่ในสมาชิกของกลุ่ม คือ กลุ่มครอบครัว และเมื่อเจริญเติบโตขึ้นก็จะมีกลุ่มที่ตัวเองเข้าไปสังกัดอีกหลายกลุ่ม ตามแต่โอกาส วัย และสถานการณ์ต่าง ๆ เช่น กลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อน กลุ่มกิจกรรม หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

สาเหตุที่มนุษย์จะต้องรวมกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นพวกนั้น ก็เพราะว่ามนุษย์มีความต้องการไม่มีวันสิ้นสุดและความต้องการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตัวเองไม่สามารถจะนำตัวเองได้หมด จึงต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนสิ่งของกัน ดังนั้นพอจะสรุปได้ว่ามนุษย์ต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม คือ

1) เพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดได้ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ช่วยตนเองไม่ได้เป็นระยะเวลานาน ถ้าต้องอยู่โดดเดี่ยวก็อาจจะตายได้

2) เพื่อความปลอดภัย มนุษย์ทุกคนต้องการความปลอดภัย หรือมีชีวิตอยู่อย่างปราศจากการถูกขู่เจ็ญ ถูกบังคับ ความปลอดภัยจะแสวงหาได้ก็จากกลุ่มมนุษย์ด้วยกัน เช่น ความปลอดภัยทางร่างกาย มีอาหารกิน มีที่อยู่อาศัย มีความปลอดภัย มีคนรักเอาใจใส่ เป็นต้น

3) เพื่อต้องการมิตรภาพ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม มนุษย์ต้องการมีเพื่อน ต้องการพบปะสังสรรค์ ไม่ต้องการอยู่โดดเดี่ยว เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงต้องอยู่เป็นพวก

4) เพื่อต้องการความรัก มนุษย์ทุกคนต้องการที่จะรักใคร่สักคนเป็นอย่างน้อย และต้องการให้คนอื่นรักตน จะอยู่โดยปราศจากความรักไม่ได้ อาจต้องเฉาตายไปก็ได้

กลุ่มมนุษย์มีลักษณะพิเศษกว่ากลุ่มสัตว์ชนิดอื่น ๆ กลุ่มมนุษย์มีลักษณะการรวมกลุ่มดังนี้

1) มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในบางครั้งต้องอาศัยพึ่งพากับคนอื่น หรือบางครั้งเป็นอิสระแก่ตน ไม่ต้องการความช่วยเหลือจากใคร เพราะฉะนั้นลักษณะมนุษย์จึงแตกต่างจากสัตว์อื่น

2) มีการควบคุมทางสังคม ในกลุ่มมนุษย์จะต้องมีการควบคุมพฤติกรรมให้มีกฎเกณฑ์ มีกติกา ข้อบังคับทั้งวิธีที่เป็นทางการและวิธีที่ไม่เป็นทางการ การควบคุมทางสังคมนี้ออกมาในรูปแบบทางขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม และกฎหมาย เป็นต้น

3) มีลักษณะกลุ่มมนุษย์ เพื่อเข้ามาอยู่ในกลุ่มต้องทิ้งลักษณะบางสิ่งบางอย่างที่เป็นลักษณะนิสัยเฉพาะตัวของตน มาเป็นลักษณะของกลุ่ม และการที่คนมารวมกลุ่มกันขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังต่อไปนี้

(1) ความใกล้ชิดกันของสถานที่อยู่ ทำให้คนมารวมกลุ่มกัน เพราะต้องการความสะดวกในการติดต่อกัน เช่น อยู่บ้านในละแวกเดียวกัน

(2) มีทัศนคติตรงกัน การที่อยู่รวมกลุ่มกันไปนาน ๆ คนที่มีทัศนคติตรงกันจะทำงานร่วมกันได้นาน และบรรลุเป้าหมายที่วางไว้

(3) มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เช่น มีอาชีพเหมือนกัน มีลักษณะบางอย่างที่เหมือนกัน เช่น กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น (สุชา จันทร์เอน, 2524)

ไพรัตน์ เศษรินทร์ (2526) ได้กล่าวถึงการจัดตั้งองค์กรประชาชน เพื่อให้มีความสามารถพึ่งตนเองได้ ควรจะมีปัจจัยต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1) ความสำเร็จขององค์กรประชาชน ต้องขึ้นอยู่กับ การมีจำนวนผู้นำพอสมควรในชุมชนที่มีความเข้าใจเรื่องความสำคัญขององค์กรประชาชน และผู้นำเหล่านี้จะต้องมีความบริสุทธิ์ใจ มีความซื่อสัตย์ และความจริงใจต่อประชาชน

2) ความจำเป็นของการมีองค์กรประชาชน และสามารถดำเนินกิจกรรมได้ดี ก็เพื่อวัตถุประสงค์ของการจัดองค์กรประชาชนแน่ชัดว่า ตั้งขึ้นมาเพื่อต่อสู้กับใคร และจะต้องรวมตัวกันต่อสู้เพื่อสมาชิกในเรื่องอะไร

3) ในระยะเริ่มต้นของการจัดตั้งองค์กรประชาชน ต้องอาศัยบุคคล ผู้รู้ อาจจะเป็นประชาชนทั่วไป ผู้นำหรือบุคคลภายนอกที่เก่ง และบริสุทธิ์ใจเป็นผู้แนะนำ และต้องการได้รับการสนับสนุนเรื่องการทำ ความเข้าใจกับสมาชิกผู้ก่อตั้งอย่างต่อเนื่องต่อไปอีกสักระยะหนึ่ง การช่วยเหลือด้านอื่น ๆ มีความจำเป็นน้อยกว่าเรื่องการทำ ความเข้าใจ วัตถุประสงค์และเป้าหมายของการจัดตั้ง

4) หากจะให้การจัดตั้งองค์กรประชาชนในระดับหมู่บ้าน มีความสามารถพึ่งตนเองได้ ต้องมีการจัดตั้งองค์กรระดับจังหวัด หรือมีหน่วยงานระดับจังหวัดทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาในด้านการติดต่อกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกินความสามารถขององค์กรจัดตั้งในระดับหมู่บ้าน

5) ในบรรดาการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่สำคัญ และตรงกับความต้องการของชาวบ้านคือ องค์กรจัดตั้งที่เกี่ยวกับด้านเศรษฐกิจ องค์กรด้านสังคม ศาสนาและการปกครอง ชาวบ้านได้มีการรวมตัวทำกันอยู่แล้ว และสามารถทำกันได้เมื่อกิจกรรมเกิดขึ้น ราชการและหน่วยงานภายนอกไม่ควรเข้าแทรกแซงองค์กรด้านเศรษฐกิจมากนัก นอกจากความรู้ด้านการบัญชี

และการเงิน การนำเงินหรือประโยชน์ไปต่อให้มีการจัดตั้งกลุ่มจะเกิดความล้มเหลว ผู้การทำความเข้าใจที่แท้จริงไม่ได้

1.6.4 แนวความคิดเกี่ยวกับนิเวศวิทยาการเมือง

แนวความคิดนิเวศวิทยาการเมือง เริ่มเกิดขึ้นมาในช่วงทศวรรษ 1980s ซึ่งนักสังคมศาสตร์เริ่มตระหนักมากขึ้นถึงความเกี่ยวโยงระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมและความสำคัญทางการเมือง นิเวศวิทยาการเมืองจึงเกิดขึ้นในฐานะที่เป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ในการศึกษาความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมือง ส่วนแนวความคิดของนิเวศวิทยาที่ปรากฏอยู่ในนิเวศวิทยาการเมืองก็คือ หลักของธรรมชาติที่ว่าระบบนิเวศหรือชีวนิเวศ (Biosphere) นั้นมีขีดจำกัดและมีความเปราะบาง คังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า การเพิ่มของประชากรและการพัฒนาทางเศรษฐกิจและอุตสาหกรรม ในที่สุดแล้วมันจะต้องเผชิญกับขีดจำกัดทางชีววิทยา และคนเราต้องกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อที่จะเป็นหลักประกันได้ว่า จะไม่มีการเติบโตและพัฒนาเกินขีดจำกัดทางธรรมชาติ

Bryant (1992) ได้เสนอกรอบแนวความคิดนิเวศวิทยาการเมืองของประเทศโลกที่สามขึ้นมาโดยเฉพาะ โดยระบุว่าควรจะให้ความสำคัญต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลังทางสังคมและการเมืองทั้งหลายและความสัมพันธ์ของพลังเหล่านั้นกับการเปลี่ยนแปลงและการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่สิ่งที่ควรระวังหลีกเลี่ยงก็คือ การอนุমানทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะว่าวิธีการดังกล่าวไม่ให้ความสำคัญแก่ปัจจัยทางด้านนิเวศวิทยา รวมทั้งไม่ให้ความสำคัญถึงแหล่งที่มาของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม โดยละเอียดบทบาทของนโยบายของรัฐและแรงผลักดันจากนานาชาติ และอีกประการหนึ่งก็คือ ไม่เอากลุ่มที่ไม่มีอำนาจอย่างเช่น ชาวนา และผู้ด้อยโอกาสทั้งหลายเข้ามาในการวิเคราะห์

ในการสำรวจองค์ความรู้ทางนิเวศวิทยาการเมืองในประเทศโลกที่สามนั้น Bryant (1992) ได้แบ่งประเด็นการวิจัย (Research agenda) ออกได้เป็น 3 ประเด็นหลัก คือ

- 1) แหล่งที่มาเชิงบริบทของการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม
- 2) ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร
- 3) ผลสะท้อนทางการเมืองที่ตามมาจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม

นโยบายของรัฐนับว่ามีบทบาทสำคัญมากในปฏิสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม นอกเหนือจากการกำหนดความสำคัญก่อนหลังและการปฏิบัติงานของรัฐบาลแล้ว นโยบายของรัฐยังมีส่วนในการกำหนดความทรมทางสังคมเกี่ยวกับประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม และมีส่วนสำคัญต่อความเข้าใจต่อปัญหาการเมืองของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม นโยบาย

ของรัฐมิได้เกิดมาในสูญญากาศ แต่ว่าเป็นผลมาจาก การต่อสู้ช่วงชิงกันระหว่างกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่พยายามจะมีอิทธิพลต่อนโยบายนั้น ๆ ซึ่งกลุ่มองค์กรเหล่านี้อาจจะรวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ บริษัท เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรระหว่างประเทศ และรัฐบาลต่างประเทศ

ถ้าเปรียบ “รัฐ” ว่าเป็นเสมือนโรงละครที่ทรัพยากร กรรมสิทธิ์และอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ มาประชันขันแข่งกัน (Watts, 1989) นโยบายของรัฐที่ออกมา ก็จะสะท้อนให้เห็นถึงผลของการต่อสู้ ซึ่งก็มักจะออกมาในรูปแบบที่ว่าเอื้ออำนวยผลประโยชน์แก่กลุ่มผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ และขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดความไม่สงบทางการเมือง และความเสื่อมสลายทางนิเวศวิทยา ดังนั้น นโยบายของรัฐจึงเป็นการรวมเอาความขัดแย้งทางสังคม และการต่อสู้ช่วงชิงกันไว้ รวมตลอดถึงผลประโยชน์ของรัฐเองด้วย และนโยบายต่าง ๆ ก็มีโอกาสพิจารณาโดยแยกออกมาโคด ๆ แต่ต้องพยายามเชื่อมโยงให้เข้ากับนโยบายอื่น ๆ ด้วย

ความขัดแย้งระหว่างชาวนาและพวกรชนชั้นนำทางเศรษฐกิจและการเมือง มักจะนำไปสู่การเกิดขึ้นของกระบวนการความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อม(Environmental movement) อันถือเป็นยุทธวิธีของผู้ยากไร้ในการต่อสู้เพื่อวิถีชีวิตของตนเอง การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ จะช่วยให้ตระหนักถึงความจริงที่ว่า ความขัดแย้งในสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรนั้น เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการทางสังคมของมนุษยชาติ ซึ่งทำให้เกิดความกระอักกระอ่วนต่อการต่อสู้ที่ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้

แนวโน้มที่ประสานเข้าด้วยกันของความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในทศวรรษ 1990s ปรากฏการณ์ของความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมได้ก่อตั้งขึ้นอย่างรวดเร็วในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการต่อต้านนโยบายและการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อการสูญเสียวิถีการดำรงชีพของชุมชนในระดับท้องถิ่น กรณีของประเทศไทยนั้น การต่อต้านการสร้างเขื่อนพลังน้ำขนาดใหญ่ และการย้ายประชาชนออกจากที่ทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เป็นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านของกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคมใหญ่และไร้อำนาจต่อรอง ที่ถูกรัฐและกลุ่มชนชั้นนำทางเศรษฐกิจที่ใกล้ชิดกับศูนย์กลางอำนาจยึดครองเอาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นไปใช้ประโยชน์ตามนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการเติบโตของเศรษฐกิจโดยรวมการต่อสู้เรียกร้องในสิทธิการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ยังได้ขยายผลไปถึงการเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบัน นั่นคือ การผลักดันให้มีการออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้นมาเพื่อรองรับสิทธิที่มีอยู่จริง (de facto rights) ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรระบบกรรมสิทธิ์ร่วม รวมทั้งในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้วย ซึ่งประเด็นนี้ได้ก่อให้เกิด

การต่อต้านจากกลุ่มองค์กรนักรักษ์ที่มีฐานอยู่รับคนชั้นกลางในเมือง โดยเห็นว่ากฎหมายนี้จะทำให้ชาวบ้านนำเอาป่าอนุรักษ์ไปใช้ประโยชน์ด้านอื่นอย่างไม่มีการควบคุม ซึ่งทัศนคติที่ขัดแย้งกันระหว่างคนในเมืองกับชนบทเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งแยกของการมองคุณค่าของธรรมชาติที่แตกต่างกันระหว่างคนที่ต่างชั้นทางสังคม กฎหมายป่าชุมชนจึงกลายเป็นเวทีทางการเมืองที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ออกมาประชันความคิดและวาทกรรมการอนุรักษ์

การคิดประดิษฐ์วาทกรรมการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านขึ้นมาประชันกับวาทกรรมที่มาจากรัฐและผู้มีอำนาจ เช่น ชาวกะเหรี่ยงเรียกกระบวนการเกษตรของตนเองว่า “การทำไร่หมุนเวียน” แทนที่จะยอมรับว่าตนเอง “ทำไร่เลื่อนลอย” ที่ทางฝ่ายรัฐและนักอนุรักษ์ตีตราให้ว่าเป็นระบบที่ทำลายสิ่งแวดล้อม

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของกระบวนการเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมที่ก่อตัวขึ้นมาในภูมิภาคต่าง ๆ นี้เป็นสัญญาณให้ทราบว่ามีปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสิ่งแวดล้อม มีแนวโน้มที่จะมีความสลับซับซ้อนขึ้น ปัญหานี้ไม่สามารถที่จะพิจารณาในเชิงนิเวศวิทยาเพียงประการเดียว แต่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในบริบทของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมและกระบวนการทางการเมือง การแตกแยกในความคิดเห็นและความรุนแรงของปัญหา มีแนวโน้มที่จะทวีขึ้นอันเนื่องมาจากความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคม และความแตกต่างของทัศนคติและการให้คุณค่าของสิ่งแวดล้อมระหว่างคนในเมืองกับคนชนบท

พื้นที่ลุ่มน้ำในภาคเหนือของประเทศไทย มีลักษณะคล้ายกับพื้นที่ชายขอบโดยทั่วไป กล่าวคือพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าสงวน ในขณะที่คนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ตามบริเวณที่ราบระหว่างภูเขา ก็มีชนกลุ่มน้อยอาศัยอยู่ตามบริเวณที่สูง โดยมีระบบกรรมสิทธิ์และรูปแบบการใช้ทรัพยากรของตนเองที่แตกต่างกันออกไป ชุมชนในภาคเหนือต้องเผชิญกับข้อจำกัดทางด้านพื้นที่ จึงได้มีการดูแลรักษาป่าต้นน้ำไว้เป็นแหล่งน้ำสำหรับการเกษตรโดยมีระบบชลประทานมานานหลายร้อยปี หมู่บ้านในภาคเหนือมักจะมีการก่อตั้งองค์กรหรือกลุ่มเหมืองฝาย เพื่อร่วมมือกันและรักษา และใช้ประโยชน์ร่วมกันในทรัพยากรน้ำ สิทธิและหน้าที่ของสมาชิกในกลุ่มเหมืองฝายได้มีการกำหนดไว้อย่างชัดเจนรวมทั้งบทลงโทษในกรณีต่าง ๆ ด้วย ป่าต้นน้ำมักจะถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่อนุรักษ์โดยมีฝืนน้ำทำหน้าที่เป็นเทพารักษ์ ความเชื่อเช่นนี้นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อระบบจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นที่พึงของวิถีการดำรงชีพของชุมชน (Ganjanapan, 1992)

นิเวศวิทยาการเมืองและจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งปัญหานิเวศวิทยาการเมืองที่สำคัญที่สุด เห็นจะเป็นเรื่องของการสร้างจิตสำนึกใหม่ที่มุ่งไปทางด้านการศึกษาชีวิต

ในโลกรวมชาติ (Biosphere consciousness) ซึ่งเรื่องนี้จะต้องไปเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ความขัดแย้งทางด้านจิตสำนึก” เราจะเห็นว่าท่ามกลางการขยายตัวของเศรษฐกิจและการครอบงำอุตสาหกรรม “ความเจริญเติบโตของรายได้ประชาชาติ” (รวมทั้งความลุ่มหลงในเทคโนโลยีสมัยใหม่) มนุษย์เราได้ถูกตัดขาดจากระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติไปอย่างสิ้นเชิง “จิตสำนึกของการบูดรีดธรรมชาติ” ได้เข้ามาบีบบังคับทางสูงในการกระทำของเรา จิตสำนึกแบบนี้ต้องการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการค้าและธุรกิจให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ในสังคมบุพกาลมนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันแน่นแฟ้น ทั้งนี้เพราะมีปัจจัยหลายอย่างสนับสนุนให้เกิดภาวะเช่นนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อทางศาสนา รวมทั้ง กลไกการควบคุมทางวัฒนธรรมและสังคม มีส่วนช่วยให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในสภาพเช่นนี้ คำว่า จิตสำนึก หรือความตื่นตัวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมไม่ค่อยจะมีความหมายเพราะการกระทำทุกอย่าง “เป็นไปตามธรรมชาติ” อยู่แล้ว

ในสังคมที่กำลังแปรเปลี่ยนไปสู่ทุนนิยมมากขึ้น จิตวิญญาณ ความเชื่อทางศาสนามารวมทั้งกลไกการควบคุมทางวัฒนธรรมและสังคมได้เสื่อมพลังอำนาจลงทุกที มนุษย์สมัยใหม่ไม่สามารถหวนกลับไปสู่สังคมบุพกาลได้อีกแล้ว เราจึงมีทางเลือกอยู่ทางเดียวเท่านั้นในการที่จะสร้างความสัมพันธ์ใหม่ให้แก่มนุษย์และธรรมชาติ นั่นคือ ต้องมีการสร้าง “จิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อม” ขึ้นมา หมายความว่า ต้องมีกระบวนการที่จะทำให้มนุษย์สามารถรับรู้ เรียนรู้ เข้าใจ และตื่นตัวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเขากับต่อโลกรวมชาติ จิตสำนึกแบบนี้จะช่วยสอนให้มนุษย์เริ่มมีความเข้าใจที่จะดำรงชีวิตในวิถีทางที่สอดคล้องกับธรรมชาติอย่างยั่งยืนยาวนาน

ความสำนึกที่มีต่อชีวิตในโลกรวมชาติจะต้องแผ่กระจายไปยังประชาชนทุกอาชีพ และกลุ่มคนที่มีอำนาจตัดสินใจในวงการต่าง ๆ ของสังคมทั้งหมด ไม่มีประโยชน์อะไรที่เราจะประกาศนโยบายสิ่งแวดล้อมแห่งชาติหรือประกาศปีแห่งการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่มีพื้นฐานของการพัฒนา “จิตสำนึกแห่งโลกรวมชาติ” รองรับอยู่เลย

1.6.5 แนวความคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน

ในหลักการของกฎหมายรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย สรุปได้ดังนี้ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับความคุ้มครอง

ป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชน ซึ่งมีฐานะเป็นองค์รวมของทั้งระบบ วัฒนธรรมและเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ การเสนอแนวคิด "คนอยู่กับป่า" ในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ซึ่งมีข้อเสนอทางนโยบายที่สำคัญ คือ การสนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าอนุรักษ์ ซึ่งรวมถึงตั้งแต่การ จัดแนวเขตป่าให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมการผลิตของชุมชนจนถึงการสร้างหลักประกันความมั่นคงในที่ดินให้กับชุมชนและการรับรองสิทธิชุมชนในพื้นที่ป่าชุมชน

สิทธิชุมชน เป็นคุณสมบัติอันมีมาอยู่แล้ว ในพื้นฐานทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของไทยเรา หากแต่ต้องถูกลบเลือนไปในยุคเร่งรัดพัฒนาภายใต้เอกเผด็จการในช่วง 30 ปีเศษที่ผ่านมา สิทธิชุมชนจะมุ่งเน้นถึงพื้นที่ที่รับผิดชอบร่วมกันภายในชุมชนเองและระหว่างชุมชนที่เกี่ยวข้องในการดูแลรักษาทรัพยากรและธรรมชาติแวดล้อม สิทธิชุมชนจึงเป็นเสมือนเครื่องมือหรือกลไกของความสมดุลต่อกระแสอำนาจและผลประโยชน์ จึงเท่ากับเป็นหลักประกันการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนของชุมชนในที่สุด

การรับรองสิทธิในการใช้และดูแลรักษาป่า ไม่ใช่เป็นการยกกรรมสิทธิ์ให้แก่ประชาชน ป่าชุมชนเป็นการกระจายอำนาจในการจัดการป่า เป็นเรื่องของการจัดการป่าประเภทหนึ่ง ดังนั้นไม่ได้เกี่ยวข้องกับการถือครองกรรมสิทธิ์ในป่า แต่เป็นเรื่องของการทำให้ชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการป่าให้มีประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดความเป็นธรรมในแง่ที่ว่าคนจนจะได้มีสิทธิในการได้รับประโยชน์จากป่าชุมชน

ป่าชุมชนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวบ้าน เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตผู้คนในชนบท ซึ่งมีจำนวนมากมาขมมหาศาลและเป็นคนที่เสียเปรียบ (Marginal people) คนเหล่านี้คือเจ้าของทรัพยากร เขาควรจะมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรและควรจะได้ประโยชน์จากทรัพยากร รัฐบาลควรเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านในการรักษาป่า และที่สำคัญคนเหล่านี้ต้องได้รับประโยชน์จากป่า ซึ่งเป็นทรัพยากรของเขาด้วย

1.6.6 แนวความคิดเกี่ยวกับความเชื่อ

เสฐียร โกเศศ (2502) นักมานุษยวิทยาบอกว่า ความเชื่อครั้งดั้งเดิมของมนุษย์ก่อนที่จะคลี่คลายออกเป็นศาสนาต่าง ๆ นั้น อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรก มนุษย์เชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ จะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ย่อมมีอะไรอย่างหนึ่งเป็นแรงอำนาจอยู่ในตัวของสิ่งนั่นเอง อาจให้คุณให้โทษแก่คนได้ คติความเชื่อเรื่องนี้ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Animatism ในภาษาไทยใช้คำว่า คติเชื่อความขลังความศักดิ์สิทธิ์

ระยะต่อมา มนุษย์มีความเชื่อว่า คนตลอดจนสิ่งมีชีวิตอื่น หรือสิ่งไม่มีชีวิตก็ตาม ย่อมมีสิ่งหนึ่งซึ่งมองไม่เห็นตัวสิ่งอยู่ในนั้น สิ่งนี้คือที่เรียกว่า ผีหรือวิญญาณ ซึ่งพัวพันกันอยู่อย่างใกล้ชิดแยกออกจากกันได้ยาก ความเชื่อเรื่องอย่างนี้เรียกเป็นคำเฉพาะในภาษาอังกฤษว่า Animism จะใช้คำเป็นภาษาไทยว่า คติเชื่อผีสางเทวดาก็ได้

จิราภรณ์ ภัทรานุกัทร (2528) กล่าวว่า คติความเชื่อของคนในสังคมหนึ่งก็คือ ความเชื่อของคนในสังคมนั้น ๆ ซึ่งเกิดขึ้นจากความไม่รู้เป็นมูลเหตุสำคัญ และได้แสดงออกมาโดยพฤติกรรมอันทำให้เห็นว่าคนในสังคมนั้น ๆ มีความเชื่อในเรื่องใดบ้าง การแสดงออกมาในรูปของข้อห้าม ข้อนิยมต่าง ๆ ตลอดจนคำสอน เช่น คำสอนของศาสนาในลัทธิต่าง ๆ ก็ได้ ดังนั้น ความเชื่อจึงมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของมนุษย์อย่างใกล้ชิด และปรากฏออกมาในรูปของพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรมและวัฒนธรรมในรูปอื่น ๆ ของสังคม อาจกล่าวได้ว่า "ความเชื่อเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตและพัฒนาการของคนในสังคม"

เสฐียร โกเศศ (2503) กล่าวว่า ความเชื่อของคนไทยแต่เดิมก็ไม่แตกต่างจากชาติอื่น ๆ คือ มีความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นตัวว่ามีอำนาจเหนือคน อาจบันดาลให้ทั้งคุณและโทษ ความเชื่อดังกล่าวเป็นการเชื่อผีสางเทวดา ซึ่งแบ่งได้เป็น 4 ประการ คือ

- ประการแรก การนับถือผีเป็นเทวดาอารักษ์ เช่น รุกขเทวดา เจ้าฟู่ เจ้าป่า เจ้าเขา
- ประการที่สอง การนับถือผีปู่ตาตาย หรือผีบรรพบุรุษ
- ประการที่สาม การนับถือผีวีรบุรุษ เช่น เจ้าพ่อหอกลอง
- ประการที่สี่ การนับถือผีร้าย เช่น ผีทำ

ในตอนแรกชาวไทยนับถือผีสางเทวดาดังกล่าวแล้ว ต่อมาได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนาแต่คติความเชื่อดั้งเดิมยังคงมีอยู่ ดังนั้น ความเชื่อถือของชาวไทยจึงมีรากฐานซ้อนกันหลายชั้น คือ เชื่อกติผีสางเทวดาอยู่ส่วนลึก พุทธศาสนาอยู่ผิวพื้น และมีลัทธิศาสนาฮินดูเข้ามาแทรกซ้อนด้วยบ้าง คติความเชื่อที่ไทยรับเอามาได้นำมาปรับปรุงแก้ไขให้เข้ากับจิตใจและ

สิ่งแวดล้อม โดยปรับปรุงพุทธศาสนากับความเชื่อผีสังเวทคาเข้าด้วยกัน รวมทั้งลัทธิฮินดูด้วย ดังนั้นในพิธีต่าง ๆ จึงปรากฏว่าจัดทำพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์ และบัตร์พาลีผีสังเวทคาด้วย

จึงกล่าวได้ว่าคติความเชื่อของคนไทยประกอบด้วยความเชื่อต่าง ๆ ผสมผสานกัน ทั้งความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อที่ได้รับจากวัฒนธรรมเทวดาศาสนาอื่น ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย โดยเฉพาะศาสนาพุทธหรือศาสนาฮินดูเท่านั้น แม้ศาสนาอื่นที่เผยแพร่เข้ามาในสังคมไทย คนไทยก็รับและนำมาปรับให้เข้ากับความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิมได้ ส่วนการแสดงออกของความเชื่อดังกล่าวก็จะออกมาในรูปของประเพณีหรือพิธีกรรมที่ผสมผสานความเชื่อที่แตกต่างกันเข้าด้วยกัน

กิ่งแก้ว อรรถากร และธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์ (2528) ได้แบ่งความเชื่อของคนในสังคมในเรื่องความเชื่อว่าเป็นความเชื่อของสังคมใดก็ตาม อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ ได้แก่

1) ความเชื่อ ที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาใหญ่หรือศาสนาประจำชาติ เป็นความเชื่อที่มีเหตุมีผลและอธิบายสิ่งที่คนสงสัยได้อย่างแจ่มชัด มีระบบ และเป็นตัวกำหนดพิธีกรรม รวมทั้งวิถีชีวิตของคนในชาติ

2) ความเชื่อพื้นบ้าน เป็นความเชื่อที่สืบทอดกันมาตามประเพณี ตลอดจนถือปฏิบัติตามประเพณี

ความเชื่อในสังคมไทยทั้งสองระดับ แตกต่างกันตรงที่ว่าความเชื่อที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบศาสนาใหญ่ หรือศาสนาประจำชาติ เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลและเป็นระบบ แต่ความเชื่อที่ไม่สามารถหาเหตุผลมาอธิบายได้ หรือเป็นความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล แต่เนื่องจากความเชื่อระดับนี้เป็นความนับไวในการยอมรับและปฏิบัติ ไม่ต้องการให้เสียเวลาในการอธิบายเหตุผล

นอกจากนี้ ยังได้แบ่งความเชื่อในสังคมไทย ออกเป็น 8 ประเภท คือ

1) ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อถือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติที่มนุษย์ยังไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับกำเนิดโลกและจักรวาล และสรรพสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ตัวอย่างการศึกษาเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติต่าง ๆ เช่น เรื่องความเชื่อดั้งเดิมของไทย ซึ่ง มรรยาท กิจสุวรรณ ได้ศึกษาและแบ่งประเภทไว้ว่า ความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยนั้นเกิดจากประสบการณ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ประสบการณ์ที่มีต่อธรรมชาติแวดล้อม และประสบการณ์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติต่าง ๆ

ทั้งนี้ เพื่อเป็นการพยายามที่จะแก้ปัญหาเมื่อมีปัญหาในการดำรงชีวิตโดยมุ่งหวังที่จะให้มีสิ่งเหนือธรรมชาติมาช่วยเหลือปัดเป่าให้พ้นจากปัญหานั้น

2) ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดและการตาย ทั้งนี้เพราะคนยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ได้ดี จึงเกิดความวิตกกังวลว่า คนเราเกิดมาจากอะไร เมื่อตายแล้วไปไหน ความเชื่อนี้จะแสดงออกมาในรูปพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ซึ่งกล่าวถึงประเพณีของคนไทยทั่ว ๆ ไป ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การทำขวัญเดือน ประเพณีลงอุ้ การโกนจุก การบวช การแต่งงานและประเพณีเกี่ยวกับการตาย

3) ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการนับถือผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมในสังคมไทย ก่อนที่จะมีการนับถือพุทธศาสนาเช่นกัน ตัวอย่างของการศึกษาความเชื่อเรื่องนี้ ได้แก่ หนังสือเมืองสวรรค์และผีसाงเทวดา ซึ่งกล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีต่าง ๆ โดยอธิบายถึงความหมาย ลักษณะ ประเภทของผีชนิดต่าง ๆ ตลอดจนการบวงสรวงและป้องกันไม่ให้ผีเหล่านั้นทำอันตรายได้

4) ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นความเชื่อเมื่อคนไทยนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติแล้ว

ระบบความเชื่อในสังคมไทยที่เกี่ยวข้องในการวิเคราะห์ศาสนาพุทธ ได้แก่ ระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์ ระบบความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ และระบบความเชื่อทางศาสนาพุทธ

การที่ระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์และระบบความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องกับระบบความเชื่อทางศาสนาพุทธก็เพราะว่า ความเชื่อทั้งสองระบบนี้มีมาก่อนพุทธศาสนาและเมื่อมีการเผยแพร่พุทธศาสนาก็ไม่ได้มีการปิดกั้นความเชื่อ ซึ่งมีอยู่เดิมในสังคม ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า ศาสนาพุทธโดยทั่วไปอาจจะแยกออกได้เป็น 2 แบบ คือ ศาสนาพุทธตามหลักพระคัมภีร์ตามคำสั่งสอนของพระศาสดา และศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน

5) ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่จะมีการนับถือพุทธศาสนา ไสยศาสตร์แบ่งออกได้เป็นหลายแบบ

ทัศนีย์ สุจินะพงษ์ (2516) ได้กล่าวถึงความเชื่อทางไสยศาสตร์ หรือความเชื่อในสิ่งลึกลับว่า อาจแบ่งออกได้เป็น 3 อย่าง คือ ความเชื่อเรื่องผีसाงวิญญาณ ความเชื่อเรื่องลางสังหรณ์ความเชื่อเรื่องคาถาอาคมและเครื่องรางของขลัง

6) ความเชื่อเกี่ยวกับคร้วเรือนและที่อยู่อาศัย ได้แก่ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเครื่องใช้ไม้สอยในคร้วเรือน เช่น เตาไฟ เชื่อว่ามีผีประจำอยู่ ความเชื่อเกี่ยวกับอาหารการกิน หรือความเชื่อเกี่ยวกับสถานที่ตั้งบ้านเรือน และการก่อสร้างบ้านเรือน เป็นต้น ในการปลูกเรือนนี้ก็มีสิ่งที่แสดงให้เห็นคติความเชื่อของชาวไทยในเรื่องเกี่ยวกับผีसाง โลก โชคเคราะห์ต่าง ๆ

7) ความเชื่อที่เกี่ยวกับอาชีพ เนื่องจากอาชีพบางอาชีพต้องมีการศึกษาจากครูหรือต้องมีการเลี้ยงอันตราย เช่น อาชีพนักมวยต้องมีการไหว้ครูทุกครั้งที่ยื่นชก

8) ความเชื่อซึ่งเป็นลักษณะผสมผสานของความเชื่อต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ในการศึกษาเรื่องของความเชื่อของคนไทยนั้น บางครั้งผู้ศึกษาไม่ได้แยกศึกษาเฉพาะความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่เป็นความเชื่อของคนในสังคมนั้น

ระบบความเชื่อจิตสำนึกของชาวนาโน้มเอียงสนับสนุนความผูกพันภายในการปกครองตนเอง การพอยังชีพทางเศรษฐกิจและทางเอกลักษณ์ของชุมชน ความเชื่อพื้นฐานของชาวบ้านคือความเชื่อในบรรพบุรุษ คือเชื่อว่าเมื่อบุคคลตายไปผีของเขายังคงเฝ้าคอยดูแลปกป้องรักษาและช่วยเหลือลูกหลานอยู่ เรียกว่า ผีบ้านผีเรือน ซึ่งทางภาคเหนือเรียกว่า “ผีปู่ย่า” ในหมู่บ้านมีผีของชุมชนหมู่บ้านเรียกว่า “ผีเสื้อบ้าน” (นฤจา อธิธิจิรัฐ, 2523)

ผีตามธรรมชาตินี้ชาวบ้านเชื่อว่าบางครั้งอาจให้ร้ายแก่ชาวบ้านได้ เช่น ทำให้เจ็บไข้โดยผีปอบ ผีกระสือ ผีกะ ผีป่า หรือแม้แต่ผีบ้านผีเรือนผีบรรพบุรุษ ก็อาจทำให้เกิดอาเพศได้ถ้าชาวบ้านลูกหลานไปทำผิดธรรมเนียมโบราณ เรียกว่า “ผิดผี” ในโลกทัศน์ของชาวบ้าน เขาอธิบายเรื่องความเจ็บป่วย โรคระบาด ภัยธรรมชาติ ทุพภิกขภัยว่าเป็นการกระทำของผีที่ไม่ชอบพฤติกรรมของบางครอบครัวหรือหมู่บ้านทั้งหมู่ (จารูวรรณ ชรรมวัตร, มปป.)

การเชื่อผีบรรพบุรุษ แสดงว่าความเชื่อเดิมของหมู่บ้านคือความเชื่อในสายโลหิตเครือญาติสายโลหิตผูกพันผู้มีชีวิตอยู่ และผู้มีชีวิตกับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ชาวบ้านหมู่เดียวกันถือผีบรรพบุรุษร่วมกัน เป็นผีของหมู่บ้านแท้จริง เกิดจากภายในหมู่บ้านเองเกิดกันสิ่งแปลกปลอมจากภายนอก ในเมื่อผีก็คือสิ่งที่ชาวบ้านสร้างขึ้นก็หมายความว่า ชาวบ้านให้ความสำคัญรักษาเชิดชูระบบครอบครัวเครือญาติ และชุมชนหมู่บ้านเชื่อว่าสมาชิกของชุมชนหมู่บ้านมีความผูกพันกันเองเหนียวแน่น มีบรรพบุรุษร่วมกันอีกทั้งชาวบ้านยังต้องปฏิบัติตามคำสอนของบรรพบุรุษและประเพณีโบราณอย่างเคร่งครัด มิฉะนั้นจะทำให้ผีบรรพบุรุษโกรธไม่ช่วยเหลือป้องกันภัยอันตรายจากภายนอกหมู่บ้าน และอาจลงโทษก็ได้ ส่วนการเชื่อและกลัวผีที่ลึกลับสถิตในธรรมชาตินั้นเป็นลักษณะของสังคมที่มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่ำ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติว่าเป็นการกระทำของผี ทำให้ชาวบ้านสงบ ไม่กระตือรือร้นจะเอาชนะธรรมชาติ การบนบานผีที่ลึกลับสถิตในธรรมชาตินั้นก็คือ การบนบานต่อธรรมชาติ ขอมจํานนต่อธรรมชาติเพราะขาดเครื่องมือที่จะเอาชนะธรรมชาติได้ ระบบความเชื่อเดิมของหมู่บ้านจึงสอดคล้องสนับสนุนระบบชุมชนที่มีความผูกพันภายในแน่นแฟ้น และมีฐานการผลิตแบบเป็นตามธรรมชาติ เทคโนโลยีต่ำผลิตผลเพื่อการยังชีพ

1.6.7 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมวลมนุษยและประเทศชาติ ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นสิ่งที่คอยค้ำจุนความเจริญในทุก ๆ ด้านของมนุษยชาติ จะเห็นได้ว่าประเทศใดที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ และประชาชนรู้จักหลักวิธีการอนุรักษ์หรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้น ๆ อย่างชาญฉลาดในเชิงของการอนุรักษ์ ประเทศนั้นมักจะประกอบไปด้วยประชาชนที่มั่งคั่งสมบูรณ์มีความสุขสบาย

ประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์เป็นอู่ข้าวอู่น้ำ แต่ถ้าประชาชนยังใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ประหยัดและขาดหลักการอนุรักษ์แล้ว อนาคตของประเทศก็ตกอยู่ในฐานะที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง (นิวัติ เรืองพานิช, 2538)

ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งทีวานั้น มนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ ทุ่งหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน และกำลังงานมนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ เป็นต้น

การอนุรักษ์ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด และประหยัดโดยใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดและสูญเปล่าน้อยที่สุด รวมทั้งกระจายการใช้ประโยชน์ให้แก่มหาชนโดยทั่วถึงกันด้วย ทั้งนี้จะต้องเข้าใจว่า การอนุรักษ์ไม่ได้หมายถึง การเก็บรักษาทรัพยากรไว้เฉย ๆ แต่จะต้องทะนุบำรุงและนำทรัพยากรมาใช้ให้ถูกต้อง เหมาะสมตามกาลเทศะ (Time and space) และพยายามให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุดด้วย (นิวัติ เรืองพานิช, 2538)

การใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด (Maximum benefit) จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรแต่ละชนิดให้ถูกต้องเหมาะสมตามกาลเวลาและสถานที่ การใช้ประโยชน์อาจจะเป็นการใช้โดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้

ปัจจุบันมักเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนา ซึ่งความจริงน่าจะมีทางเลือกที่รวมกันได้ หากผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องจะเป็นผู้ที่มองการณ์ไกลให้ความสำคัญต่อทรัพยากรทุกประเภทอย่างเท่าเทียมกันและด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง รวมทั้งยอมรับความจริงถึงขอบเขตจำกัดของระบบธรรมชาติที่มีต่อการพัฒนา ก็เชื่อว่าผลดีจะเกิดแก่ประเทศชาติในที่สุด

แต่ความเป็นจริงที่ว่าเราไม่สามารถใช้ประโยชน์ทรัพยากรชนิดหนึ่งโดยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรชนิดอื่น ๆ ได้ ดังนั้นจึงควรที่จะได้พิจารณาตัดสินใจว่า ควรจะได้ใช้ทรัพยากรแต่ละประเภทในสัดส่วนที่เหมาะสมอย่างไรจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด และเกิดผลกระทบต่อทรัพยากรอื่น ๆ น้อยที่สุด และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างหนึ่งบนความหาชนะของทรัพยากรอื่น ๆ เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำอย่างยิ่ง

ในการวางแผนการจัดการกับทรัพยากรอย่างชาญฉลาดนั้นจะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเพราะว่า วัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อม ๆ กับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้น ๆ กล่าวโดยทั่วไป การอนุรักษ์ถือได้ว่าเป็นทางแห่งการดำเนินชีวิต เพราะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคมไม่เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ทุก ๆ อย่างร่วมกัน ซึ่งมีบทบาทต่อชีวิตมนุษย์เป็นอันมาก (นิวัติ เรืองพานิช, 2536)

นโยบายของรัฐบาลในปัจจุบันเป็นยุคที่ตื่นตัวเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าต้นน้ำลำธาร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวเขาอาศัยอยู่ ในช่วงนี้รัฐบาลเปลี่ยนนโยบายเน้นด้านอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว ดังนั้นนโยบายที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริงและการแก้ปัญหาของชาวบ้านจึงเป็นสิ่งที่ถูกต้อง

1.6.8 แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นแนวคิดและแนวทางในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยไม่เอนเอียงไปทางด้านวัตถุ นิยมงานสัมฤทธิ์ผลและการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมและธรรมชาติ แต่ให้ผสมผสานกลมกลืนไปกับการพัฒนา บำรุงรักษาภาวะแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม แต่อย่างไรก็ตามนักพัฒนาทั้งหลาย ก็ไม่ควรวิตกกังวลเอนเอียงไปกับการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมหรือวัฒนธรรมมากเกินไป จนทำให้การพัฒนาต้องชะงักและจะต้องตระหนักถึงการพึ่งพากันระหว่างเขตเมืองและนิเวศวิทยา

หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน (อ้างในอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2541) (แนวคิดของกรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2537 และชาร์ลี พาลมาน, 1995)

- 1) เน้นการเสริมอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่น โดยให้รับผิดชอบตามสิทธิการดูแลรักษาชุมชนเอง การเข้าถึงและควบคุมการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและการสร้างวินัยท้องถิ่น และสิทธิของชุมชนจะต้องได้รับการยอมรับซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2) กิจกรรมต่าง ๆ ควรเป็นไปบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น และข้อปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น สนองตอบต่อความต้องการของชุมชนท้องถิ่น
- 3) การมีส่วนร่วมจากระดับล่าง ในการคิดริเริ่ม วางแผน ตัดสินใจ ได้รับผลประโยชน์ประชาชนในท้องถิ่น ได้รับการแจ้งข่าวสารข้อมูล ปรึกษาหารือและเกี่ยวข้องในขั้นตอนการวางแผน นำแผนแปลงสู่ภาคปฏิบัติและจัดการโครงการ
- 4) ความเสมอภาคทางเพศ
- 5) สิทธิของคนพื้นเมืองและชนกลุ่มน้อย

6) ความหลากหลายทางชีวภาพและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะสิทธิในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ

7) ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกรวมทั้งเทคโนโลยี การช่วยเหลือและการตลาดอันจะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือตนเองเป็นสำคัญ

แนวทางดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนาแบบยั่งยืน สามารถดำเนินการได้ดังนี้

1) ดำเนินการในรูปแบบที่ยึดถือการยอมรับนับถือกันและกัน การเรียนรู้แบบสองทางที่มีปฏิสัมพันธ์กัน และความเสมอภาคระหว่างผู้ปฏิบัติงานร่วมกันฉันท์เพื่อนร่วมงาน

2) เน้นกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นอิสระ ที่สัมพันธ์ต่อกันระหว่างผู้เกี่ยวข้องโดยไม่มีใครเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” เพราะทุกคนเปรียบเสมือนเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” อยู่แล้ว โดยมีเป้าหมายการทำงานร่วมกัน กระบวนการย่อมสำคัญกว่าเทคโนโลยีและวิธีการ

3) รูปแบบการประนีประนอมระหว่างชาติที่พัฒนาแล้วกับชาติด้อยพัฒนา

4) รูปแบบการสร้างเครือข่ายและพันธมิตร เพราะปัญหาในระดับท้องถิ่น บางครั้งไม่สามารถแก้ไขได้ในระดับท้องถิ่น

5) รูปแบบการดำเนินงานหลายระดับ เป็นเรื่องราวที่อาศัยมวลชนเป็นศูนย์กลางสำคัญในการพัฒนาและในการเสริมสร้างอำนาจให้แก่บุคคล และชุมชนท้องถิ่นหลายระดับ เช่น ชุมชน สถาบันระดับชาติ และภูมิภาคของโลก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องตระหนักให้ดีกว่าบุคคลต่างกัน และต่างกลุ่มย่อมมีทักษะและบทบาทแตกต่างกันด้วย

6) รูปแบบทางเลือกด้านเศรษฐกิจ เป็นการสร้างตัวบ่งชี้ในการพัฒนา เช่น ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และการสร้างกลไกทางเลือกใหม่ที่จะก่อให้เกิดค่าใช้จ่ายทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในระบบการเงินหรือการงบประมาณของชาติ

การเพิ่มปริมาณในการใช้ทรัพยากรอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และที่จะยิ่งเพิ่มปริมาณการใช้มากขึ้นในอนาคต จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติ และจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์มากยิ่งขึ้น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการสร้างจริยธรรมในการใช้ทรัพยากร และการพัฒนาที่ยั่งยืนจะช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติ จึงเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกันแก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดีทางหนึ่ง

ในขณะที่เรากำลังชื่นชมกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมกันอยู่นี้ ในขณะเดียวกันคุณภาพชีวิตกลับมีแนวโน้มที่เสื่อมทรามลง และเอกลักษณ์แห่งความเป็นชาติที่มีวัฒนธรรมสืบต่อกันมายาวนานก็กำลังจะเลือนหายไปอย่างไม่รู้ตัว ซึ่งการพัฒนาในแนวทางอย่างนี้เป็น

การพัฒนาที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของคุณภาพชีวิต และความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตในวัฒนธรรมไทย

ความเสื่อมโทรมของคุณภาพสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นจากการมีสารพิษที่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรม ได้แก่ การใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงในการเกษตรและจากการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ควันเสียจากรถยนต์ การแพร่กระจายของน้ำมันในสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในแหล่งน้ำ เป็นต้น (วินัย วีระวัฒนานนท์, 2538)

การเปลี่ยนแปลงของสังคม และวัฒนธรรมล้วนเกิดจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากประเทศตะวันตก เช่น ยุโรปและอเมริกา อันเป็นผลให้เกิดค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่ๆ ขึ้น ระบบเศรษฐกิจและมาตรฐานของสังคมที่อ้างอิงอยู่กับเศรษฐกิจและมาตรฐานของสังคมที่มีชาวตะวันตกเป็นผู้กำหนด ตลอดจนระบบการศึกษาที่เรียกว่าการศึกษาสมัยใหม่ก็ล้วนเร่งหรือป้อนทำลายเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยทั้งสิ้น รวมทั้งภูมิปัญญาชาวบ้านอีกด้วย

ดังนั้นจึงได้มีแนวคิดและการปฏิบัติที่เรียกว่า "การพัฒนาแบบยั่งยืน" ในปัจจุบันเราสามารถมองเห็นได้ว่ามี 2 แนวคิดดำรงอยู่ คือ

1) การพัฒนาที่ยั่งยืน แบบมิติเดียว เน้นแต่เพียงการขยายตัวทางเศรษฐกิจแบบยั่งยืน (Sustainable growth)

2) การพัฒนาที่ยั่งยืนแบบหลายมิติ เน้นเรื่องสังคมยั่งยืนทั้งระบบ (Sustainable society)

ทั้ง 2 แนวคิดนี้มีความเชื่อร่วมกันว่า โลกเราจะต้องมีการพัฒนาที่สร้างไว้ซึ่งความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2540)

World Commission on Environment and Development (1987) ได้เสนอคำนิยามว่า "การพัฒนาแบบยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สนองความต้องการของชนรุ่นปัจจุบันโดยไม่ทำลายโอกาสของชนรุ่นอนาคตในการสนองความต้องการของตนเอง"

การพัฒนาแบบยั่งยืน จะครอบคลุมหลักการสำคัญที่สุด 3 หลักการ คือ

1) การประเมินค่าสิ่งแวดล้อม การพัฒนาแบบยั่งยืนจะให้ความสำคัญก่อนข้างสูงมากกว่าการประเมินค่าของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ อันเนื่องมาจากเหตุผลว่าระบบนิเวศคือระบบที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ การรักษาธรรมชาติคือ การรักษาคุณภาพชีวิตของมนุษย์

2) การขยายมิติของกาลเวลา การพัฒนาแบบยั่งยืนเกี่ยวข้องกับเรื่องพัฒนาการเศรษฐกิจสังคมในช่วงระยะสั้นที่ฝ่ายการเมืองสามารถวางนโยบายเพื่อปฏิบัติได้ (5 ปี หรือ 10 ปี) ในขณะที่เดียวกัน เราต้องมองไปให้ไกลถึงอนาคตของชนรุ่นหลังเรา หรือไปไกลกว่านั้น

3) ความเสมอภาคและความยุติธรรม การพัฒนาแบบยั่งยืนเน้นการสนองความต้องการของกลุ่มชนผู้ยากไร้ที่สุดในสังคม และการปฏิบัติอย่างยุติธรรมต่อชนรุ่นอนาคต คือไม่ทอดทิ้งพวกเขาให้ตกอยู่ในความทุกข์ยากมากขึ้น ถ้าเป็นไปได้ก็ให้พวกเขามีระดับความเป็นอยู่พอ ๆ กับพวกเราในยุคปัจจุบัน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2540)

มนุษย์มีพื้นฐานของภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสะสมกันมายาวนานในการอนุรักษ์ระบบนิเวศหรือดิน น้ำ ป่า อันเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศไว้ได้โดยใช้ระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมดั้งเดิม แต่ในช่วงที่ผ่านมาได้มีการทำลายระบบนิเวศซึ่งได้ส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงเมื่อมีการแพร่กระจายของแนวความคิดและสิ่งประดิษฐ์ใหม่เข้าสู่สังคมมนุษย์ พื้นฐานของสภาพป่าในป่าฝนเขตร้อน (Tropical rainforest) ที่มนุษย์อาศัยอยู่ด้วยแตกต่างจากสภาพป่าในเขตอื่น ๆ การเคารพในสิทธิของมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขการอนุรักษ์ระบบนิเวศจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้วิธีการประนีประนอมซึ่งกันและกัน เพื่อให้คนอยู่กับป่าได้

การพัฒนาแบบยั่งยืนต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบและใช้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม การพัฒนาต้องเข้าใจภายในระบบนิเวศของสังคมนั้น ๆ โครงการพัฒนาใด ๆ ต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต (Life quality) ของมนุษย์ให้ดีขึ้น อีกทั้งไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและสามารถรักษาไว้สำหรับสังคมมนุษย์ในอนาคต

1.6.9 วรรณกรรมปริทัศน์

กรรณิกา ชมดี (2524) ได้ศึกษาเรื่อง "การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ตำบลท่าช้าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี" โดยทำการศึกษาเฉพาะกรณีกับสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อการผลิตและกลุ่มเกษตรกรรมทำไร่โครงการสารภี จำนวน 128 คน พบว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในแบบต่าง ๆ คือ การร่วมประชุม การร่วมออกแรง การร่วมออกเงิน การร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ การร่วมเป็นผู้นำ การร่วมเป็นคณะกรรมการ การร่วมเป็นผู้ชักชวน และการร่วมเป็นผู้ริเริ่มปรากฏว่าประชาชนมีส่วนร่วมในการประชุมมากที่สุด รองลงมาคือ ร่วมออกแรง และร่วมเป็นผู้ชักชวน ผู้มีอิทธิพลในระดับท้องถิ่นที่ชักจูงให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ได้แก่ กำนัน พัฒนาการ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำอื่น ๆ นอกจากนี้ยังพบว่า ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ ระยะเวลาที่ประกอบอาชีพในหมู่บ้าน และการเคยเป็นสมาชิกกลุ่มอื่นมาก่อนมีความสัมพันธ์กับการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาทาง

เศรษฐกิจ ส่วนแบบของการมีส่วนร่วมที่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การร่วมประชุม ร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ ร่วมเป็นผู้ริเริ่ม และร่วมเป็นผู้ชักชวน

Bryant (1992) กล่าวว่าผลสะท้อนทางการเมืองต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งจุดสนใจอยู่ที่ผลกระทบของปัญหาสิ่งแวดล้อมต่อกระบวนการทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ได้แก่ ความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการขาดเสถียรภาพทางการเมือง และจะส่งผลกระทบต่อ การแสดงออกถึงความไม่พึงพอใจต่อสภาพของชาวบ้านและกลุ่มคนยากจน ซึ่งจะปรากฏในรูปการประท้วง การต่อสู้ของชนกลุ่มน้อยและด้วยโอกาสทางเศรษฐกิจ

Wittayapak (1996) ได้ศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์กับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากร พบว่าการต่อต้านทางการเมืองยังมีอยู่น้อย โดยเฉพาะ ในส่วนที่เกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องส่วนสุดท้ายหรือชายขอบ (Marginality) ไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของทรัพยากรหรือประชากรที่ใช้ทรัพยากรนั้น ๆ

Neuman (1992) มองปัญหาการอนุรักษ์สัตว์ป่าจากมุมมองนิเวศวิทยาการเมืองและชี้ว่า การตีความของปัญหาการอนุรักษ์สัตว์ป่ามีความผิดพลาด และเมื่อนำมาใช้เป็นฐานคิดในการกำหนดนโยบายการอนุรักษ์สัตว์ป่าก็จะนำไปสู่ความล้มเหลวและก่อให้เกิดปัญหาการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพภายในพื้นที่อุทยาน เมื่อวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ถึงที่มาของการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ ก็จะเห็นว่าเป็นการพยายามเพิ่มอำนาจการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ โดยชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้สูญเสียสิทธิตามจารีตดั้งเดิมของเขา การจัดตั้งอุทยานแห่งชาติจึงเป็นการจัดสรรทรัพยากรขึ้นมาใหม่ ซึ่งรวมถึงการนำเอาโครงสร้างทางสังคมแบบใหม่มาสู่คนพื้นเมือง เพื่อจะควบคุมการใช้ทรัพยากรมันจึงเป็นกระบวนการทางการเมือง โดยที่นักอนุรักษ์มักจะมองว่า การจัดตั้งอุทยานแห่งชาตินั้นมิใช่การต่อสู้ทางการเมือง แต่เป็นการต่อสู้ทางศีลธรรม ในความเป็นจริงแล้วการใช้นโยบายการอนุรักษ์สัตว์ป่าในประเทศกำลังพัฒนา มักจะเป็นกระบวนการที่รัฐปฏิเสธสิทธิตามประเพณีของชาวพื้นเมืองในการใช้ทรัพยากรในหลายกรณีก็ก่อให้เกิดเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินหรือโยกย้ายการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกคามความอยู่รอดของชุมชนพื้นเมือง

Blaikie (1985) เมื่อรัฐเข้มงวดการควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ระบบโครงสร้างทางการเมืองของท้องถิ่นก็มักจะถูกลดทอนสิทธิและอำนาจลงไป ชาวบ้านมักจะไม่มีโอกาสมีส่วนร่วมในการถกเถียงเกี่ยวกับนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากร การต่อสู้ช่วงชิงทางการเมืองมักจะกระทำกันในระดับที่เหนือขึ้นไป และเมื่อตัดสินใจเป็นนโยบายออกมาอย่างไร ชาวบ้านก็แทบไม่มีโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจดังกล่าวได้เลย

Kunstadter and Chapman (1978) ในหนังสือ *Farmers in the Forest* เป็นงานศึกษาเชิงนิเวศวิทยาการเมืองในยุคแรก ๆ ในเมืองไทย โดยศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศวิทยาที่สูงกับระบบสังคมและรูปแบบการใช้ทรัพยากรของกลุ่มชาติพันธุ์ เนื้อหาโดยรวมของหนังสือเป็นเศรษฐศาสตร์การเมืองในการศึกษานิเวศวิทยาวัฒนธรรมในที่สูงในภาคเหนือ เป็นผลมาจากความวิตกกังวลของรัฐบาลไทยทางด้านความมั่นคง แรงกดดันของนานาชาติในการจัดการปลูกฝิ่นและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดกับชุมชนทำขี้ผึ้ง ซึ่งการดำเนินนโยบายอย่างไม่แยกแยะมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีพของคนบนที่สูง ตลอดจนการถูกรีดรอนสิทธิในการใช้ทรัพยากรที่มีมาแต่เดิม

Hirsch (1989) กล่าวว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ในประเทศไทย ควรพิจารณาจากมิติของเศรษฐศาสตร์การเมือง แทนที่จะมองว่าเป็นปัญหาทางชีวภาพหรือทางนิเวศวิทยาเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างมหภาค (Macro-structural relations) จะช่วยให้มองเห็นพลังอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองจากภายนอก ซึ่งรวมถึงการพัฒนาและการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการป่าโดยกฎหมายป่าไม้ ที่มีบทบาทก่อให้เกิดโครงสร้างการถือครองและการกระจายการถือครองที่ดินที่ไม่เป็นธรรม ก่อให้เกิดการเบียดขับชนที่ไร้อำนาจต่อรองเข้าสู่เขตป่าในที่สุด

Lohmann (1993) ชี้ให้เห็นถึงอำนาจของทฤษฎีตะวันตกว่าด้วยเรื่องประชากรที่ลดคุณค่าความเป็นมนุษย์และชุมชนลงกลายเป็นเพียงจำนวนตัวเลขและสถิติที่ถูกจับมาแปรค่ากับ "ทรัพยากรป่าไม้" ศาสตร์ดังกล่าวถูกใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุม "ประชากร" ผู้ไร้อำนาจต่อรองเพียงบางกลุ่ม โดยเฉพาะชนกลุ่มน้อยในเขตที่สูงของไทย โดยรัฐและองค์กรระหว่างประเทศ ขณะเดียวกันก็บังคับความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมในสังคม ซึ่งอนุญาตให้กลุ่มชนชั้นนำ (Elite) ผู้มีอำนาจในสังคมสามารถใช้ทรัพยากรอย่างไร้ขอบเขต

Vandergeest and Peluso (1995) ได้ชี้ให้เห็นว่า รัฐไทยสมัยใหม่ได้ใช้แนวคิดในการควบคุมอาณาเขตดินแดนเป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากรและควบคุมคน กิจกรรมของคน การเข้าถึง การใช้ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชน ตลอดจนนิยามและจัดระเบียบสิทธิในการใช้ทรัพยากรเสียใหม่ โดยใช้เครื่องมือสำคัญคือ แผนที่ การสำรวจ การกันเขต การแบ่งพื้นที่ป่าเป็นประเภทต่าง ๆ ตลอดจนวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ผ่านกฎหมายที่ดินและกฎหมายป่าไม้ ซึ่งลอกแบบมาจากตะวันตก ขณะเดียวกันกระบวนการทำให้พื้นที่กลายเป็นสินค้า (Commodification of space) ผ่านกฎหมายป่าไม้และที่ดิน ซึ่งมุ่งเน้นเพียงสิทธิของรัฐและเอกชนโดยไม่ยอมรับสิทธิในทรัพยากรส่วนรวมของท้องถิ่น ไม่เพียงก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้น หากยังกระตุ้นให้เกิดแรงต่อต้าน และไม่ยอมรับการอ้างสิทธิโดยรัฐจาก

ชาวบ้านยังผลให้กระบวนการควบคุมอาณาเขตทรัพยากรเป็นไปอย่างไรประสิทธิภาพในทางปฏิบัติ การเมืองในเรื่องการจัดการทรัพยากรในไทยสะท้อนถึงการแย่งชิงและความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างรัฐ เอกชน และกลุ่มชาติพันธุ์อันเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศ

Ganjanapan (1994, 1996) กล่าวว่า ปัญหาการบุกรุกป่าและการตัดไม้ อย่างผิดกฎหมายเป็นผลโดยตรงจากระบบกฎหมายและการจัดการป่าของรัฐ ซึ่งได้ก่อให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ในทรัพยากรที่ไม่เท่าเทียมระหว่างกลุ่มเอกชน และชาวบ้านที่ยากจน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์อันเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศ การสนับสนุนและยอมรับแนวคิดและแนวทางการกรรมสิทธิ์เอกชนในเขตป่าอย่างเป็นทางการ โดยปฏิเสธระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างสิทธิเอกชนและสิทธิชุมชน และยังนำไปสู่การบุกรุกทำลายป่าเพิ่มมากขึ้น นโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรของรัฐก็มีการสั่นคลอนและเป็นเรื่องทางการเมือง

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) ได้เสนอให้พิจารณาป่าชุมชนในฐานะที่เป็น "องค์รวมของระบบวัฒนธรรม" ของชุมชน ทั้งนี้ในความคิดของชาวบ้านแล้ว ป่าไม้ไม่ได้มีสถานะทางกายภาพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากมีความหมายรวมถึงอุดมการณ์ของอำนาจและศีลธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับพื้นที่ อุดมการณ์ป่าชุมชนจึงเป็นพื้นฐานหลักในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ตามประเพณีในการควบคุมการจัดการและดูแลป่าโดย ชุมชน ซึ่งมีฐานะเป็นหน่วยทางศีลธรรมภายใต้หลักการที่ว่าสิทธิในการรับประโยชน์จากป่าจะกระจายไปยังผู้ทำหน้าที่ในการปกป้องป่า อย่างไรก็ตามชาวบ้านไม่ได้อธิบายอุดมการณ์ป่าชุมชนผ่านแนวคิดเรื่องผลประโยชน์ตอบแทนเพียงอย่างเดียว หากผ่านความเชื่อเรื่องผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองพื้นที่ป่าในอาณาบริเวณหมู่บ้าน การรุกรานเขตป่าของบ้านอื่นเท่ากับเป็นการผิดผี ซึ่งเป็นการละเมิดที่ต้องมีพิธีเซ่นไหว้เพื่อเซ่นผี

สิทธิชุมชนโดยนัยนี้จึงหมายถึง "สิทธิร่วม" เหนือทรัพย์สินของชุมชนหาใช้สิทธิส่วนตัวและทรัพยากรก็ไม่ใช่สมบัติสาธารณะ ในทางตรงข้ามป่าที่จัดการโดยชุมชนมีการจำกัดสิทธิในการใช้ภายใต้อำนาจของชุมชนที่ชัดเจน โดยที่กฎประเพณีการจัดการกำหนดขึ้นจากวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนนั่นเอง สิทธิชุมชนไม่เพียงพบในการจัดการที่ดิน หรือป่าไม้เท่านั้น หากยังปรากฏในการจัดการทรัพยากรอื่น ๆ เช่น การจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย (ยศ สันตสมบัติ, 2539)

จิราภรณ์ ภัทรภาณุภัทร (2528) กล่าวว่า เมื่อคนเรามีความเชื่ออย่างหนึ่ง ย่อมเป็นเหตุจูงใจให้เกิดการกระทำที่ตอบสนองความเชื่อนั้น ถ้าเปลี่ยนความเชื่อพฤติกรรมก็จะเปลี่ยนไปด้วย คติความเชื่อของคนในสังคมใดสังคมหนึ่งจึงมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนในสังคม

นั้น ๆ พฤติกรรมเหล่านั้นอาจจะสะท้อนให้เห็นได้ในรูปของข้อห้ามข้อนิยมในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม หรือที่เราเรียกว่าวัฒนธรรม เช่น วัฒนธรรมการกินอยู่ วัฒนธรรมการเลี้ยงดูเด็ก เป็นต้น วัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อปฏิบัติกันนาน ๆ เข้า ก็ทำให้เกิดสิ่งที่เราเรียกว่าประเพณี ความเชื่อและประเพณีต่าง ๆ ของคนในสังคมนั้นอาจจะแสดงออกมาให้เห็นได้ในศิลปะต่าง ๆ หรือในวัฒนธรรม เช่น ความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคม

สิทธิ์ บุตรอินทร์ (2523) กล่าวถึงโลกทัศน์ซึ่งผู้เขียนได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า หมายถึง ปรัชญาอันเป็นประมวลแนวคิดและความเชื่อ ซึ่งเป็นตัวการกำหนดอุดมการณ์ หลักการ และวิธีดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ โดยกล่าวถึงวัฒนธรรม คติธรรม อันเป็นสิ่งที่ประมวลเป็นโลกทัศน์ของชาวลานนา ได้แก่ ถิ่นที่ความเชื่อถือในผีสาางเทวดาและถิ่นที่เชื่อถือเทพนิยายฝ่ายพราหมณ์ รวมเข้ากับความเชื่อถือในพุทธปรัชญา ซึ่งถือว่าเป็นอิทธิพลอย่างยิ่งใหญ่ต่อชาวลานนาและถือว่าเป็นโลกทัศน์ที่เป็นแก่นแท้ของชาวลานนาไทย โลกทัศน์ของชาวลานนาก็แทรกอยู่และทำให้เกิดกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของคนในสังคม การวิเคราะห์โลกทัศน์ของชาวลานนา ผู้เขียนวิเคราะห์โดยยึดตัวมนุษย์เป็นหลักและแบ่งโลกทัศน์ที่มองเห็นออกเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติโลกทัศน์ทางด้านนี้แสดงออกให้เห็นในด้านความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ของชาวลานนา เช่น เชื่อในเรื่องขวัญ ความเชื่อในโชคกลาง ความเชื่อในเรื่องผี เป็นต้น

Gibbs (1986) ได้กล่าวว่า การแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องอาศัยมาตรการหลายประการ รวมทั้งการกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ

- 1) การตัดสินใจ
- 2) การใช้ทรัพยากร
- 3) การสื่อสาร
- 4) การจัดการแก้ไขความขัดแย้ง

Hoare (1986) ได้วิเคราะห์ถึงลงไปถึงสาเหตุของปัญหาและได้เสนอว่าปัญหาของการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาในชนบทมักจะอยู่ที่กระบวนการวางแผนที่ไม่ถูกต้องและเหมาะสม ส่วนใหญ่มักอาศัยการวางแผนในรูปแบบจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง (Top down) โดยไม่มีข้อมูลที่เพียงพอ โฮร์ได้เสนอแนะทางออกว่าการแก้ปัญหาในชนบทให้ได้ผล ควรอาศัยข้อมูลในพื้นที่สำหรับการวางแผนแก้ปัญหา ทั้งนี้ต้องให้ประชาชนในชนบทมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนารวมทั้งกระบวนการในการตัดสินใจ

การวิจัยเรื่องนี้มีพื้นฐานแนวความคิดสรุปได้ดังนี้

- 1) ขอมรับแนวความคิดในเรื่องนิเวศวิทยาและความหลากหลายทางชีวภาพในป่าฝนเขตร้อนว่ามีความสำคัญต่อการรักษาระบบนิเวศ
- 2) ขอมรับภูมิปัญญาชาวบ้านในการพัฒนาระบบนิเวศและมีความเชื่อว่า การจัดการที่เหมาะสมทำให้มนุษย์ สัตว์และพืชสามารถอยู่ร่วมกันได้ภายในระบบนิเวศ
- 3) การผสมผสานระหว่างเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการอนุรักษ์ป่าหรือระบบนิเวศต้องยึดหลักการพัฒนาแบบยั่งยืน โดยให้สอดคล้องกับระบบนิเวศ ซึ่งอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านและพื้นฐานความรู้ในเรื่องนิเวศวิทยา

1.7 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเชื่อของปราชญ์ชาวบ้านที่ใช้ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม หมายถึง อาชีพ รายได้ ชาติพันธุ์ อายุ ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน ความเป็นผู้นำชุมชน

ชาวบ้าน หมายถึง ชาวพื้นราบ ชาวเขาเผ่าเข้า ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง และชาวเขาเผ่าอีโก้ ในท้องที่อำเภอจาง จังหวัดลำปาง

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง มาตรการ หรือวิธีการในการจัดการบำรุงรักษาทรัพยากรป่าไม้ให้คงอยู่ตลอดไป

ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง ดิน ไม้ ดิน น้ำ สมุนไพร สัตว์ป่า ของป่า

ชาติพันธุ์ หมายถึง ชาวพื้นราบ ชาวเขาเผ่าเข้า ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง และชาวเขาเผ่าอีโก้ ในท้องที่อำเภอจาง จังหวัดลำปาง

การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการคิดค้นหาปัญหา การวางแผน การแก้ไขปัญหา การเข้าร่วมปฏิบัติงานตามแผน การประเมินผล และมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ โดยแบ่งเป็นระดับคะแนนที่ได้จากการเก็บข้อมูลจากการประเมินตนเองของหัวหน้าครัวเรือน ในการเข้าร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ใช้แบบสอบถาม ซึ่งแบ่งระดับคะแนนออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับน้อย ระดับปานกลาง และระดับมาก

1.8 ระเบียบวิธีการศึกษา

1.8.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ก) ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ หัวหน้าครัวเรือนชาวพื้นราบ หัวหน้าครัวเรือนชาวเขาเผ่าเย้า หัวหน้าครัวเรือนชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง หัวหน้าครัวเรือนชาวเขาเผ่าอีโก้ ในท้องที่อำเภอเงา จังหวัดลำปาง จำนวน 2,675 ครัวเรือน

ในการสุ่มตัวอย่างจะใช้วิธีการสุ่มแบบ Stratified random sampling เพื่อให้ได้ประชากรตัวอย่างที่จะทำการศึกษา ซึ่งดำเนินการ ดังนี้

ขั้นตอนที่หนึ่ง เลือกแบบจำเพาะเจาะจง ตำบลเป้าหมาย 2 ตำบล ที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ครบทุกชาติพันธุ์ที่ได้ทำการศึกษาอาศัยอยู่ ได้แก่ ตำบลบ้านร้อง และตำบลบ้านฮ่อน

ขั้นตอนที่สอง จับสลากเลือกหมู่บ้านตัวอย่างได้ดังนี้

ตำบลบ้านร้อง บ้านผาแดง บ้านแม่หยวก บ้านแม่เงา และบ้านแม่คำหล้า

ตำบลบ้านฮ่อน บ้านฮ่อนหัวทุ่ง บ้านแม่แก้ว บ้านห้วยคัต และบ้านห้วยน้อด

ขั้นตอนที่สาม ทำการสุ่มตัวอย่างแบบเป็นระบบ (Systematic random sampling)

ข) กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ หัวหน้าครัวเรือนบ้านผาแดง หัวหน้าครัวเรือนบ้านแม่หยวก หัวหน้าครัวเรือนบ้านแม่เงา หัวหน้าครัวเรือนบ้านแม่คำหล้า หัวหน้าครัวเรือนบ้านฮ่อนหัวทุ่ง หัวหน้าครัวเรือนบ้านแม่แก้ว หัวหน้าครัวเรือนบ้านห้วยคัต และหัวหน้าครัวเรือนบ้านห้วยน้อด โดยได้ทำการสุ่มตัวอย่างแบบเป็นระบบ ในส่วนของชาวไทยพื้นราบในอัตราส่วน 1 : 2.5 และชาวไทยภูเขาในอัตราส่วน 1 : 2 ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ชาติพันธุ์	ตำบล/หมู่บ้าน	ประชากร (ครัวเรือน)	กลุ่มตัวอย่าง
	<u>ตำบลบ้านร้อง</u>		
ชาวพื้นราบ	บ้านผาแดง	162	65
ชาวเขาเผ่าข่า	บ้านแม่หยวก	46	25
ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง	บ้านแม่จาว	46	25
ชาวเขาเผ่าอีเก้อ	บ้านแม่คำหล้า	49	25
	<u>ตำบลบ้านอ้อน</u>		
ชาวพื้นราบ	บ้านอ้อนหัวทุ่ง	121	50
ชาวเขาเผ่าข่า	บ้านแม่แก้ว	26	15
ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง	บ้านห้วยคัต	22	15
ชาวเขาเผ่าอีเก้อ	บ้านห้วยน้อต	38	20
	รวม	510	240

1.8.2 แหล่งของข้อมูล

ก) แหล่งข้อมูลปฐมภูมิ ดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยตนเองและผู้ร่วมงาน ข้อมูลที่ได้จากการเข้าไปศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน และกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ผู้รู้หรือผู้มีภูมิปัญญา รวมทั้งใช้การสังเกต จดบันทึก ถ่ายรูป เป็นต้น

ข) แหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ดำเนินการเก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การเก็บข้อมูลชาวเขาด้านทะเบียน ข้อมูลทะเบียนราษฎร ข้อมูลจากการวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความ เป็นต้น

1.8.3 เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

ก) **การสัมภาษณ์** ศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชน วิธีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมนิยม ประเพณี ความเชื่อ การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยการสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน ได้แก่ ผู้รู้ ผู้นำในชุมชน ผู้อาวุโส เป็นต้น

การสัมภาษณ์ ได้ใช้การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง คือมีคำถามที่ได้ใช้ในการสัมภาษณ์ไว้ 15 ข้อ

ข) **การสังเกต** เพื่อสังเกตการดำเนินชีวิตของชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลในรายละเอียดที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น จากการเข้าไปสำรวจและเก็บข้อมูลในพื้นที่

ค) **แบบสอบถาม** เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับศึกษาข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง และศึกษาระดับความรู้ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การศึกษาครั้งนี้ได้จัดทำแบบสอบถามไว้ 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป ได้แก่ เพศ อายุ ชาติพันธุ์ ศาสนา การศึกษา สมาชิกในครอบครัว ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน อาชีพ รายได้ กรรมสิทธิ์ในที่ดิน เป็นต้น

ส่วนที่ 2 การวัดระดับความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยได้ออกแบบสอบถามสำหรับวัดความรู้ไว้ 14 ข้อ คะแนนเต็ม 14 คะแนน ซึ่งมีเกณฑ์ในการให้คะแนนคือ ตอบถูกข้อละ 1 คะแนน ถ้าตอบผิดข้อละ 0 คะแนน สำหรับเกณฑ์ในการแบ่งระดับคะแนนของความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้แบ่งไว้ 3 ระดับ คือ

ทั้งนี้ได้แบ่งระดับคะแนนของความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ดังนี้

0 - 4 คะแนน	ระดับความรู้ต่ำ
5 - 9 คะแนน	ระดับความรู้ปานกลาง
10 - 14 คะแนน	ระดับความรู้มาก

ส่วนที่ 3 การวัดระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งได้ออกแบบสอบถามสำหรับวัดระดับการมีส่วนร่วมไว้ 15 ข้อ มีคะแนนเต็ม 60 คะแนน คะแนนต่ำสุด 15 คะแนน ซึ่งมีเกณฑ์ในการให้คะแนนดังนี้

ทำมาก	ข้อละ 4 คะแนน
ทำปานกลาง	ข้อละ 3 คะแนน
ทำน้อย	ข้อละ 2 คะแนน
ไม่ทำเลย	ข้อละ 1 คะแนน

สำหรับเกณฑ์ในการแบ่งระดับคะแนนของการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แบ่งไว้ 3 ระดับ คือ

15 - 30 คะแนน	ระดับการมีส่วนร่วมน้อย
31 - 45 คะแนน	ระดับการมีส่วนร่วมปานกลาง
46 - 60 คะแนน	ระดับการมีส่วนร่วมมาก

1.8.4 การรวบรวมข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้เป็นศึกษาเชิงสำรวจ (Survey study) และการศึกษาเชิงพรรณนา (Descriptive study)

1) นำหนังสือจากบัณฑิตศึกษาสถาน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อขอความร่วมมือจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านในตำบลบ้านร้อง และตำบลบ้านอ้อ อำเภองาว จังหวัดลำปาง ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามสำหรับการใช้ในการศึกษา

2) ดำเนินการเก็บข้อมูลตั้งแต่เดือนกันยายน ถึงตุลาคม 2541

ตารางที่ 2 ชื่อของชาวเขาเผ่าต่าง ๆ

ชื่อที่เรียกตนเอง	ชื่อในราชการ	ชื่อภาษาอังกฤษ
1. เมี่ยน	เย้า	Mien (Yao)
2. ปกา เกอะ ญอ	กะเหรี่ยง	Karen
3. อาข่า	อีเก้อ	Akha (Egaw)

ที่มา : จากรายงานเรื่องแนวโน้มด้านสังคมเกี่ยวกับชุมชนบนพื้นที่สูงในทศวรรษหน้า (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ และคณะ, 2539)

1.8.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

1) การวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ในส่วนของประวัติความเป็นมาของชุมชน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ การใช้ประโยชน์ และการใช้ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้นำเสนอในรูปของการพรรณนา

2) การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม ได้ใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป SPSS (Statistics Package for The Social Sciences) ในการวิเคราะห์ โดยมีวิธีการดังนี้

แบบสอบถามในส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลและข้อมูลทางสภาพเศรษฐกิจและสังคม นำมาแจกแจงความถี่และหาค่าร้อยละ

แบบสอบถามในส่วนที่ 2 การวัดระดับความรู้ความเข้าใจ และในส่วนที่ 3 การวัดระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งศึกษาหาความแตกต่างของปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อระดับความรู้และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ตามกรอบความคิดในการศึกษา ได้ใช้ค่าสถิติ ANOVA ในการวิเคราะห์ โดยการกำหนดระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95